

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, June 2021

Çeviri Makale / Translation Article

Atf: Cook, Michael. "Fiten ve Hadislerin Tarihlendirilmesi", çev. Ayşegül Toprak - Büşra Çetin. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2021): 366-398

Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.910940>

Fiten ve Hadislerin Tarihlendirilmesi*

Michael COOK

Çeviren: Ayşegül TOPRAK** - Büşra ÇETİN***

Öz: Bu makale hadislerin tarihlendirilmesinde yaygın bir şekilde kullanılan "müşterek ravi" teorisinin eleştirisini konu edinir. Schacht tarafından ortaya atılan bu teori, doğruluk ve kapsayıcılığının test edilmesi amacıyla fiten rivayetleri arasından seçilen üç örneğe uygulanmıştır. Bu bağlamda öncelikle yazar tarafından "dış tarihlendirme" yöntemiyle söz konusu rivayetlerin içerikleri, tarihî olaylarla ilişkilendirilerek bir tarihlendirme yapılmıştır. Ardından Schacht'ın yöntemi üzerinden müşterek ravi tespit edilerek her iki tarihlendirmenin birbiriyle ne derece uyum sağladığı araştırılmıştır. Nihayetinde incelenen üç rivayet üzerinden söz konusu teorisinin iyi bir performans sağlamadığı sonucuna varılmıştır.****

Anahtar kelimeler: Hadis, Hadis tarihi, Oryantalizm, Schacht, Fiten, Müşterek ravi.

* Bu makalenin tüm telif hakları © 2004 Ashgate Publishing Limited'a aittir. PLSclear aracılığıyla lisans verilen izniyle tercüme edilmiş ve çoğaltılmıştır. Makalenin orijinal başlığı "Eschatology and the Dating of Traditions" şeklindedir.

This article copyright © 2004 Ashgate Publishing Limited. Reproduced and translated with permission of the Licensor through PLSclear. The original title of this article is "Eschatology and the Dating of Traditions."

** Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üni. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Hadis Anabilim Dalı Research Asst., Recep Tayyip Erdogan Uni. Institute of Graduate Studies, Department of Hadith. Rize/Turkey (aysegul.toprak@erdogan.edu.tr)
<https://orcid.org/0000-0002-5569-7779>

*** Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üni. İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Research Asst., Recep Tayyip Erdogan Uni. Divinity Faculty, Department of Hadith. Rize/Turkey (busra.cetin@erdogan.edu.tr)
<https://orcid.org/0000-0002-3246-8201>

**** Bu özet, dergi yazım kuralları gereği çevirmenler tarafından yazılmıştır. Makalede yazara ait özet bulunmamaktadır.

Eschatology and the Dating of Tradition

Abstract: This article deals with the critique of the “common link” theory that is widely used in dating of traditions. The theory that -instructed by Schacht, applied to the three examples that selected from the eschatological traditions in order to test the accuracy and comprehensiveness of this theory. In this context first, a dating was made through by relating the contexts of the traditions in question with historical events with using the “external dating” method by the author. Then, N.N. was determined via Schacht’s common link method and it was investigated that the yield of the two-dating method with each other. As a result, it was observed that the theory in question did not provide a good performance according to the three tradition that examined.

Keywords: Hadīth, history, orientalism, eschatology, common link.

روايات الفتن وتاريخ الأحاديث

ملخص: تتخصص هذه الدراسة في نقد نظرية "الراوي المشترك" التي تستخدم على نطاق واسع في تأريخ الروايات الإسلامية. يستهدف البحث اختبار دقة وشمولية هذه النظرية التي طوّرها شاخنت. من أجل ذلك تم اختيار روايات الفتن وتطبيقها على الأمثلة الثلاثة. في هذا السياق أولاً، تم إجراء تأريخ من خلال ربط محتويات الروايات بالأحداث التاريخية بالطريقة التي سماها المؤلف بـ "التأريخ الخارجي"، ثم عيّن الراوي المشترك باستخدام طريقة شاخنت وأخيراً تم التحقيق في درجة الانسجام بين التاريخين. وتوضح الدراسة مظاهراً أن نظرية الراوي المشترك لم يكن نظرية صالحة على الأقل بناءاً على الأمثلة الموردة في البحث.

الكلمات المفتاحية: حديث، تأريخ، الاستشراق، فتن، الراوي المشترك.

GİRİŞ

Bu makale erken dönem İslam edebiyatında hadislerin tarihlendirilmesi problemini ele alır.¹ Elimizde 3. asırdan sonraki döneme ait çok sayıda eser vardır ve bu eserlerin önemli bir bölümü meşhur müellifler tarafından, doğru biçimde tespit edilebilen zamanlarda yazılmış veya derlenmiştir. Fakat İslam’ın 1. ve 2. asırlarında mevcut materyallerin büyük bir bölümü hadislerden meydana gelmiştir. Bu hadisler gerçek ya da sahte yazarların çok daha kısa metinleridir ve kökenleri hadis otoritelerinin rivayet zinciriyle; diğer bir adıyla *isnād* aracılığıyla belirtilir. Bu edebi usul, materyallerimizin birçoğunu kapsadığından ve çok sayıda konuyu da içerdiğinden İslam’ın ilk iki yüzyılı ile ilgilenen herkesin bu materyalin ne zaman ortaya çıktığını öğrenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte bir hadis metninin tarihlendirilmesine dair araştırmalar, bir kitaba kıyasla çok daha az olduğundan rivayetin tarihlendirilmesi elbette kolay olmayacaktır.

Tahmin edilebileceği gibi modern çalışmalarda bu problemin nasıl ele alınacağına dair bir mutabakat sağlanabilmiş değildir. Yelpazenin bir ucunda,

¹ Bu bildiri 1985 yılında, Kudüs, Hebrew Üniversitesinde düzenlenen “From Jahiliyya to Islam” konulu Üçüncü Uluslararası Kolokyum’da sunulmuştur; ayrıca Madrid’de 1987 yılında, Consejo Superior de Investigaciones Científicas Instituto de Filologia’da verilen bir konferansın da konusunu teşkil eder. Bu çalışmada Patricia Crone, Gautier Juynboll, Ella Landau-Tasseron ve Micheal Lecker’in yorumlarından da yararlandım.

KTEÜİFD

kendilerini kolaylıkla teşhis edebileceğimiz, “Zahirî” (görünen şeklin doğruluğunu savunanlar) olarak isimlendirilebilecek kimselerin duruşu vardır: Onlara göre bir hadisin yazarı, rivayetin isnad edildiği kişiden başkası değildir ve hadisi ona isnad eden raviler, gerçekte de senedde adı geçen şahıslardır. Kısaca söylemek gerekirse, neredeyse her şey görüldüğü gibidir. Fuat Sezgin’in bu ekolün imamlarından bir olduğu söylenebilir.² Yelpazenin diğer ucunda ise muhalif “Batini” görüş (olayın arka planını araştıranların şu görüşü) vardır: Genel itibarıyla, bizi ilgilendiren malzemeler, hicri ikinci asrın sonlarında ve biraz da tam tespit edilemeyen tarih öncesi bir biçimde ortaya çıkmıştır. Günümüzde bilmediğimiz, gizli kalmış başka bir isim yoksa eğer, bu ekolün imamı, tartışmasız John Wansbrough’dur. Beklediği gibi çoğu araştırmacı, öyle veya böyle bu iki görüş arasında bir yerde durur. Ancak araştırmacılar içinde, bu iki imamdan çok daha önce araştırmalar yapmış bir otorite, Joseph Schacht vardı. O, ortada bir yerde konuşlandırılabilir bir tez inşa etmiş, usul ve furuu ile bir ekol kurmuştu. İşte bu yüzden, sadece bu nedenle ben, bu bildiride yer alan araştırmayı sizlere takdim ediyorum.³

Bu durumda şunu sormalıyız: Hadislerin tarihlendirilmesinde Schachtçi bakış açısının özü nedir?

Bu doktrinin başlıca iki bileşeni vardır:

Birincisi, hadislerin asıllarının genel olarak otaya çıkış zamanı hakkındaki teoridir. Schacht’a göre bu süreç, ikinci yüzyıl ile üçüncü yüzyılın başlarıdır. Buna göre biz, hicri 100/718-9 tarihinden önceki hadis otoritelerine yapılan atıfları otomatik olarak dikkate almamış⁴ ve aynı şekilde hicri 200/815-6 tarihinden sonra hadis uydurma faaliyetlerinin belli bir süre devam ettiğini⁵ kabul etmiş oluyoruz. Hadislerin ortaya çıkış tarihini hicri ikinci yüzyılın başına göndermenin çarpıcı

² Önemli bir nokta olarak olguların Sezgin’e görüldüğü gibi olmadığı şartı konulmalıdır; nitekim sözlü aktarımın ortaya çıkışı, yazılı anlatımın gerçekliğini gizler.

³ Wansbrough ve Sezgin’in görüşleriyle yüzleşmeye çalışsam çok farklı bir zemin seçerdim. Ne var ki ben yalnızca Gautier Juynboll’un çalışmasında yer alan Schacht’ın pozisyonundaki değişikliklere değineceğim.

⁴ Kendi sözcükleriyle “Hukuki hadisler kanıtı bizi yalnızca h.100 yıllarına götürür” (J. Schacht, *The origins of Muhammadan jurisprudence*, 3. baskı, Oxford 1959, 5). Juynboll bu tarihi genel olarak hadisler için yaklaşık yirmi yıl geriye çeker (G.H.A. Juynboll, *Muslim tradition*, Cambridge 1983, 72-3)

⁵ Kendi sözcükleriyle “Temel ve diğer hadis kaynakları dışında kalan rivayetlerin çok büyük bir bölümü ancak Şâfiî’den sonra tedavüle sokulmuştur” (Schacht, *Origins*, 4; Şâfiî 204/820’de vefat etti).

sonuçları vardır: Bu teori, Peygamber'e nisbet edilen hadislerin tamamının ve sahâbeye atfedilenlerin ise neredeyse tümünün sahte olduğu anlamına gelmektedir.

İkincisi, belirli bir hadisin tarihlendirmesini daha net bir şekilde yapabilmemizi sağlayan bir dizi metoda dairdir. Burada iki temel ilke bulunmaktadır.

Birinci ilke: İsnad, klasik hadis tenkidi kriterleri bakımından ne kadar sahihse, onun gerçekte ortaya çıkış tarihi o kadar geçtir; tersine bir ifadeyle, erken dönemde ortaya çıkmış hadisler, klasik sıhhat vasıflarına sahip olmama özellikleriyle kendilerini ele verirler. Bu prensibin bir uygulaması, hadislerin kendilerine isnad edildiği otoritelerle (Peygamber, Sahâbe ve Tâbi'ün) ilgilidir. Şöyle ki: Peygamber'e nisbet edilen bir rivayetin, sahâbîye nisbet edilen rivayetten daha sonra; yine bir sahâbîye nisbet edilen bir rivayetin, bir tâbîye nisbet edilen rivayetten daha sonra ortaya çıkmış olduğunu kabul etme eğilimi vardır.⁶ Bu eğilimin nedeni, isnadların "geriye doğru gelişmesi" ilkesi⁷ ve senedde görünen ravi sıralamasının gerçekteki sıralamanın ters yüz edilmiş hali olduğu düşüncesidir. Aynı prensibin başka bir uygulaması bize, *mürsel* olarak isimlendirilen munkatı isnadlı bir rivayetin –ki bu çeşit rivayetlerde, senedde mutlaka olması gereken sahabe tabakasından bir ravi eksiktir– muttasıl senede sahip olan rivayetlerden daha eski olduğunu anlatır.⁸

İkinci ilke şudur: Bir hadis rivayetinde bir "müşterek ravi"nin olması bize o hadisin ortaya çıkış tarihini söyleyebilir.⁹ Yani biz, ana hatlarıyla benzer olan hadislerin çeşitli isnadlarını bir araya getirir ve bu isnadların tümünün "en alttaki

⁶ Yani "hadisleri sahâbeye atfetme daha eski bir uygulama olup, Peygamber'e atfedilen rivayetlerin diğerlerini geçersiz kılması daha yenidir" (a.g.e., 30). Aynı şekilde "Tâbîye yapılan atıflar, sahâbeden öncedir" (a.g.e., 33). "Mutlak kronoloji açısından, "Peygamberden gelen ilk fikhî hadislerin büyük çoğunluğu, sahâbeden ve diğer otoritelerden gelen rivayetlerin aksine, ikinci yüzyılın ortalarına doğru ortaya çıktı" (a.g.e., 4-5).

⁷ İsnadlar, "Geriye doğru büyüme eğilimi gösterirler ve peygambere varıncaya kadar daha yüksek otoriteye ulaşmayı talep ederler." (a.g.e., 5, bk. 166, "isnâdların geriye doğru gelişmesi").

⁸ "Açıktır ki; genel olarak konuşacak olursak Mürsel isnadlar, (muttasıl) kâmil *isnâdlardan* daha önce olmalıdır" (a.g.e., 39). *Mürsel* rivayetteki düşen ravinin sahâbe olması yaygındır; ancak bununla kayıtlanmasına gerek yoktur (bk. a.g.e., 38; İbn Salâh (ö. 643/1245), *'Ulûmu'l-hadîs*, ed. N. İtr, Dimeşk 1984, 52:str. 9).

⁹ "Ortak ravilerin varlığı bize birçok rivayeti ve onlar tarafından temsil edilen doktrinleri kesin bir şekilde tarihlendirme imkânı sağlar" (Schacht, *Origins*, 175). Schacht, yöneme birkaç sayfa ayırır (a.g.e., 171-5). Bu görüş son zamanlarda, Juynboll tarafından güçlü bir şekilde onaylanmıştır (bk. G.H.A. Juynboll, "Some isnad-analytical methods illustrated on the basis of several woman-demeaning saying from hadith literature," *Al-Qantara*, 10 (1989); bk. *Muslim tradition*, 206-17, yöntemin başarılı bir şekilde Bağdat'ın yıkılmasını öngören rivayete uygulanması için bk. (a.g.e., 207-13).

müşterek ravi”de birleştiğini ortaya çıkarırsak o zaman söz konusu ravinin veya onunla aynı dönemde yaşayıp onun ismini kullanan başka bir kimsenin bu hadisi uydurmuş olduğu sonucuna varırız.¹⁰ Bununla birlikte burada önemli bir cayma unsuru vardır: Söz konusu hadis, müşterek ravimizden daha sonra da uydurulmuş olabilir.¹¹ Bu husus özellikle tâbi’ûn’a atfedilen hadislere uygulanır.¹² Ancak bu cayma unsuru göz önüne alınsa dahi hadisin, müşterek ravinin etkin olduğu dönemden daha erken bir tarihte uydurulmuş olma ihtimali göz ardı edilmiştir.¹³ Ayrıca bunlara (bir hadisin ortaya çıkışında) müşterek ravinin yüzde yüz etkili olmasına gerek olmadığı eklenmelidir. Schacht tarafından “isnadın yayılışı” olarak adlandırılan, rivayetin daha geniş bir rivayet ağına yayılmasının bir sonucu olarak müşterek ravinin atlandığı bir veya iki isnad varyantlarının ortaya çıktığını gözden kaçırmamalıyız,¹⁴

Schachtçı bakışın hadislerin tarihlendirilmesindeki tutumu ana hatlarıyla bu şekildedir. Bu bakışın not edilmesi gereken iki temel noktası vardır. Birincisi; Schacht, metodunu ahkâm hadisleri üzerine tasarlamış olmasına rağmen bu metodun tüm hadislere uygulanabileceğini düşünmüştür.¹⁵ Bu durum elbette ki

¹⁰ Bu nedenle “önemli bir müşterek ravinin (N.N.) varlığı, belirli bir hadisin tümü veya çoğu *isnâd*ının müşterek ravi (N.N.) zamanında ortaya çıkmış olmasının lehine güçlü bir gösterge olacaktır” (Schacht, *Origins*, 172). Juynboll’a göre –eğer onu doğru bir şekilde okuyorsam- müşterek ravi, rivayeti uyduran kişidir (“Some *isnâd*- analytical methods”, 353, 355); öyleyse Schacht’ın –müşterek ravinin- meçhul muasırını dikkate almayabiliriz.

¹¹ “Elbette, müşterek ravinin adının başka, anonim kişiler tarafından kullanılma olasılığını her zaman hesaba katmalıyız, böylece bu olay yalnızca *ortaya çıkış tarihini (terminus a quo)* verir” (Schacht, *Origins*, 175). Yine Juynboll –eğer onu doğru okuyorsam- bu cayma unsurunu reddeder (“Some *isnâd*-analytical methods”, 353, 355).

¹² Daha açık olarak “özellikle tâbiî dönemi için geçerlidir” (Schacht, *Origins*, 175).

¹³ Juynboll da dâhil olmak üzere geniş anlamda Schacht’ın takipçileri olarak tanımlanabilecek bazı akademisyenler tarafından bu veya bunun gibi bir şey ihtimal olarak mümkündür (“Some *isnâd*-analytical methods,” 370, 381). Bu çalışmada basit bir nedenden ötürü bunu dikkate almayacağım: Eğer söz konusu iki cayma maddesi birleştirilirse, müşterek ravinin varlığı artık bize rivayetin tarihi hakkında hiçbir şey söylemez.

¹⁴ Schacht, *Origins*, 171. Juynboll değil; sanırım o “yayılmak/spread” terimini kullanır ancak aynı olguyu başka şekilde ifade eder. “*İsnâd*ların çoğalması/proliferation” (“Some *isnâd*-analytical methods,” 354, 355), “alternatif isnadlar”, “tedavüle sokmak” (a.g.e., 364), müşterek ravinin bir aşaması olarak “alt dalma isnad” (a.g.e., 366-7) herhangi bir gelenekçiyi ifade etmek için “modelleyen” (a.g.e., 370) terimleri -bu kullanıma örnektir-.

¹⁵ Bu yöntemimi İslam hukukunun kökenlerini araştırırken detaylandırdım. Özellikle hukuk, hadis tenkidi açısından objektif kriterler sağladığını iddia eden bir yöntemi geliştirip test etmek için iyi bir alandır (J. Schacht, “A revaluation of Islamic traditions”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1949, 144; bk. a.g.e., 148). Schacht, *Origins*’de araştırmasını Goldziher’in ulaştığı genel bulguların üzerine bina edilmiş olarak sunar

Schacht'ın, tüm alanlarla ilgili rivayetlerde hadislerin aynı gelişimi gösterdiği düşüncesinde olduğu anlamına gelmez; aksine o, erken dönemde ortaya çıkan bir rivayetin sonraki dönemlerde gelişmesi konusunda ahkâm ve akâidle ilgili hadisler arasında ayırım yapmaktadır.¹⁶ Fakat Schacht'ın teori formülasyonunda ahkâm hadislerine özel biçimde oluşturulmuş hiçbir şey yoktur.¹⁷

İkinci temel nokta, Schacht'ın, kendi metodunun geçerliliğine olan inancının gerekçeleriyle ilgilidir. Schacht, birbirinden ayrı fakat birbiriyle ilişkili iki yapının evrimini yeniden inşa etmiştir: Bunlardan ilki, -biraz önce işaret edildiği gibi- hadis, ikincisi ise fıkhıdır. İki yeni yapılanmadan her biri, belli sınırlar çerçevesinde iş birliği yaparak bir diğeri destekler. Bunun anlamı, Schacht'ın her iki alandaki sonuçlarının büyük ölçüde karşılıklı tutarlılık ve kolayca doğrulanamayan veya çürütülemeyen genel inandırıcılık temeline dayandığıdır.

Ancak bu, onun kendi terimleriyle saldırıya uğramayacağı anlamına gelmez. Azami'nin yaptığı gibi, doğruluğu kanıtlanmış türden hataları, gözden kaçırmaları ve tutarsızlıkları araştırarak yapıyı parçalamak mümkündür.¹⁸ Aynı şekilde bir kişi, söz konusu sistemin iç mantığını da sorgulayabilir. Ben de bu doğrultuda müşterek ravi metodunu işlevsiz hale getiren çıkarımlar içeren Schacht'ın "isnadların yayılışı" kavramını başka bir yerde tartıştım.¹⁹ Aynı şekilde, alternatif (genellikle daha

(a.g.e., 4) ve onun metodunun tarihle ilgili hadislerle uygulanmasını uygun görür (a.g.e., 175). Juynboll, kapsamlı bir şekilde Schacht'ın yöntemini -bazı değişikliklerle- hukuki olmayan hadislerle uygulamıştır.

¹⁶ Schacht, "A revaluation", 148-9. Akaitle ilgili hadislerin tarihinde Peygamber'e atıf daha erken başladı yine de "bu rivayetler ayırım gözetmeden birinci asra tarihlendirilmemeli." Goldziher de bu bağlamda eskatolojik rivayetlere değinir.

¹⁷ Schacht'ın hukuki hadislerin kendine özgü bir yapı arz ettiği konusundaki görüşünün yeniden ifade edilmesi için bk. P. Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law*, Cambridge 1987, 122-3:53 numaralı dipnot. Ancak daha yüksek bir otorite arayış sürecinin neden sadece hukuki rivayetlere uygulanabilir olduğu benim için net değildir.

¹⁸ M. M. el-A'zamî, *On Schacht's Origins of Muhammadan jurisprudence*, Riyad 1985, özellikle 188-96 (*isnâdların yayılması*), 197-200 (müşterek ravi metodu).

¹⁹ M. Cook, *Early Muslim dogma*, Cambridge 1981, 109-11. Juynboll, son zamanlarda benim net bir müşterek ravinin var olduğu durumda rivayetin analizine yönelik yaptığım eleştiriler karşısında müşterek ravi metodunu savundu ("Some *isnâd*-analytical methods", 354-7). O temel olarak iki argüman öne sürer. Birincisi; eğer rivayetler müşterek raviden daha erken raviler tarafından yayılmış olsaydı rical kitaplarında buna dair tanıklar olurdu (a.g.e., 355). Eğer bu geçerli bir argüman olsaydı, isnadda müşterek ravi olarak görülen ve Juynboll'un haklarında hadis uydurduğunu söylediği raviler için daha öncelikli olarak geçerli olurdu (bk. a.g.e., 356). İkinci olarak Juynboll, isnadların müşterek ravi aracılığı ile yayılmasını düşük bir ihtimal olarak kabul eder. Neden altı ravinin, rivayeti tek ve aynı hocaya atfetmesi tamamen bir tesadüf olsun? Bu sorunun cevabı isnadların yayılmasıyla öngörülenin tesadüf değil, taklidî bir süreç olmasıdır. Eğer raviler bağımsız hareket ediyor olsalardı

geleneksel olan) görüşlerin eşit derecede ya da daha büyük olasılıklarını tartışarak tüm bu yapıya meydan okumak da mümkündür.²⁰ Fakat Schacht'ın hipotezini, hadis çalışmalarının tamamen dışında kalan gerekçelerle test etmek kolay bir iş değildir.

Benim bu makaledeki amacım, hadislerin dış bir zeminde tarihlendirilebileceği bir alan seçerek –bu zemin yeniden yapılandırma evrimine ihtiyaç duymayan bir zemin olmalı–Schacht'ın metodunu test etmektir. Ardından dış zemindeki çalışmanın sonuçlarıyla Schacht'ın metodunun aynı hadislere uygulanmasıyla elde ettiğimiz sonuçları kıyaslayabiliriz. Fiten ve tarih bilgisinin bu tartışmadaki rolü, en basit şekliyle geleneğin tarihlendirilmesi soylu biliminin bir uşak, hatta görüleceği üzere aksi bir uşak olarak kullanılması gibidir.

Seçiminin arka planındaki iyimser düşünce ise tarihle bağlantılı olan fiten hadislerinin aşağıdaki satırlarda güçlü bir tarihlendirilme imkânı sunabileceğidir.²¹ Görünüşte fiten hadisi, sonradan vuku bulacak hadiselerin erken dönem hadis otoritelerinden biri tarafından önceden bildirilmesidir. Gerçekte ise bu hadisler belirli bir zamanda uydurulmuş rivayetlerdir. Peki bu uydurma faaliyetini yapanlar bu işi nasıl icra ederler? Şöyle ki: İlk olarak aslında geçmişte ne olduğunu iyi-kötü “kurgular” sonra o kurgusunu (gelecekte ortaya çıkacak bir olaymış gibi) iyi veya kötü bir şekilde geleceğe taşır. Hafızadan hayal gücüne, tarihten fitene doğru olan dönüşümün nasıl olduğunu ortaya koyma umuduyla bu hadis otoritesinin uydurma faaliyetini adım adım inceleyebiliriz. Bunun basit bir örneği şu şekildedir:

Allah'ın elçisi: “Grek (Banu'l-Asfar ve'r-Rum) ve Frenkler Sadim adlı kişiye karşı çölde, Mısır'a girecekler ve onlardan hiçbiri geri dönmeyecek.” dedi. Ashab:

birbirine ait rivayetleri ödünç almazlardı. Şu durumda isnadın yayılmasının aslında yaygın olup olmadığı açık bir soru olarak kalmaya devam edecek.

²⁰ Dikkate değer iki örnek vardır. Bunlardan biri İftihâr Zamân'ın, Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/674) ile ilgili meşhur hadisin farklı versiyonlarını analiz ettiği doktora tezidir. O, rivayetleri açıklarken “büyüme” ve “rivayet” modellerinin performansını karşılaştırır (“The evolution of a hadith: transmission, growth and the science of rijal in a hadith of Sa'd B. Abi Waqqas”, Doktora tezi, Chicago Üniversitesi 1991). Diğer bir araştırma Harald Motzki'nin Abdürrezzâk'ın (ö. 211/827) *Muşannef*'indeki hadisleri merkeze alan çalışmasıdır. Temel yöntemi ana rivayet gövdesinin içerisindeki farklılıkları tespit ve bu farklılık tespitinin rivayetinin kökeninin bulunması noktasında faydalı olduğunu iddia etmektir. Ancak o uydurma hipotezi üzerinden açıklama yapmaz (bk. “The Musannaf of 'Abd al-Razzaq al-San'ânî as a source of authentic *ahâdîth* of the first century A.H.”, *Journal of Near Eastern Studies*, 50 (1991)).

²¹ Burada açıkladığım teori, basitçe herhangi bir modern araştırmacının eskatolojik bir metinle ilgilenme şeklidir. Bununla birlikte, özellikle Paul Alexander'ın Bizans'a dair apokaliptik çalışmaları ile ilişkilidir.

“Ne zaman, Ey Allah’ın elçisi?” diye sordular. Peygamber şöyle dedi: “Cemaziyevvel ve Receb ayları arasında. O zaman çok acayiplikler göreceksiniz.”

Bu hadisin, 1411/1990 tarihinden önceye ait olamayacağı açıktır; çünkü onu uyduranlar Körfez savaşından önce Suudi Arabistan çöllerinde Koalisyon güçlerinin oluştuğunun farkındaydı. Diğer bir açıdan 1411/1991 tarihinden sonra olması da zorlama bir çıkarımdır. Çünkü hadisi uyduranın beklentisi o tarihte ortaya çıkan olaylarla ilişkilidir. Söz konusu analizi destekleyen bazı argümanlar belgesel kayıtlarda bulunabilir. Bu hadis geniş tirajlı günlük bir gazete olan en-Nehâr’da 15 Aralık 1990’da Kudüs’te yayımlanmıştır.²²

Kısaca bu yöntemin önemi; bize Müslümanların isnad zincirindeki otoritelerden ya da Müslüman fiten rivayetlerinin oryantalistçe yeniden yapılandırılmasından bağımsız olarak yeni bir tarihlendirme fırsatı –artık ne kadar mümkünse– sunmasıdır. Zekice bir teoriyi, pratiğin tehlikelerine maruz bırakmak üzücü görünse de ben burada bunu amaçladım. Her biri daha önce detaylı bir şekilde çalışılmış hadisleri üç başlık altında incelemekle yetineceğim.

I. Endülüslülerin Mısır’ı İşgali

Son günlerde yaşanan olaylardan hareketle Endülüslülerin Mısır’ı istilası hakkında bir hadis gündeme gelmiştir. Bu hadisin bir versiyonu şu şekildedir:²³

“(Ömer, Mısır ehlinde bir adama şöyle dedi): Endülüslüler sizinle Vesim’de²⁴ savaşıyor. Siz Şam’dan yardım alacaksınız. Allah onları hezimete uğratacak.”

Bu hadisin Nu‘aym b. Hammad’ın (d.228/843)²⁵ *Kitâbü’l-Fiten* eserinde yer alan yedi tariki, Jorge Aguadé tarafından analiz edildi. Söz konusu hadisin diğer eserlerde

²² Gazetenin beşinci sayfasının en üstünde yer alır. Dikkatimi bu rivayete çektiği ve bana bir kopyasını verdiği için Yohanan Friedman’a minnettarım. 1411/1991 yılında, Kasım ortalarında (Cemaziyülevvel) başladım ve Şubat’ın ortalarında (Receb) sona erdi.

²³ J. Aguadé, “Algunos hadices sobre la ocupación de Alejandría por un grupo de hispanomusulmanes”, *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, 12 (1976), 170 (D versiyonu, Abdullah b. Amr’dan). Bu makaleye dikkatimi çektiği için Maribel Fierro’ya minnettarım.

²⁴ Kahire’den çok uzakta değildir (bk. Aguadé, “Algunos hadices”, 172).

²⁵ Bu versiyonlar a.g.e.’den kopyalandı, 168-57 ve A’dan H’ye kadar olan harflerle gösterildi. Ancak bunlardan B varyantı, (a.g.e., 168-9) Endülüslülerin Mısır’daki faaliyetlerine atıfta bulunmadığı için atılmalıdır. A’mak’a yapılan atıf kesin bir şekilde Suriye ile ilgilidir (Bu yer ismi için bk. yakında *Al-*

bulunan tarikleri ise daha azdır.²⁶ Bunun yanı sıra rivayetin isnadları oldukça farklıydı; ancak bu farklılıklardan sadece bazıları aşağıdaki tartışmada yer alacaktır.

Aguadé bu hadislerin belirli bir tarihi olaya işaret ettiği kanısındadır.²⁷ Kolaylıkla kabul edilebilir ki rivayetin çeşitli versiyonlarındaki farklılıklar, eskatolojik hayal gücünün, söz konusu olay tarafından harekete geçirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu olay,²⁸ 199/815 ve 212/827 yılları arasında İskenderiye'nin Endülüslü bir grup asker tarafından işgal edilmesidir. Daha sonra Girit'e hareket eden bu grubun Müslüman olduğu açıktır. Bu bağlantı son derece makuldür:²⁹ Böyle bir olayın daha önce yaşanmaması ve esasen beklenmedik olması,³⁰ ilgili hadisin ve olayın birbirinden bağımsız olarak ortaya çıktığına inanmayı zorlaştırır.

Bu sonuç, bahsi geçen hadisin ne zaman uydurulduğuna dair bir başlangıç noktası sağlar ve bu başlangıç noktası, 199/815 tarihidir.³¹ Diğer yandan rivayete kitabında yer veren Nu'aym'ın 228/843'de vefat etmesi dolayısıyla –Fiten'in otantik

Qantara' da yayımlanacak olan M. Cook, "The Heraclian dynasty in Muslim eschatology" makalesi, 56 numaralı dipnot; Endülüslülerin, Suriye'de yapacağı diğer eylemler için bk. Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbü'l-fiten*, MS. British Library, Or. 9449 (*Fiten'* den sonra) vrk. 122b.14, 200a.8) Aquadé'nin el yazmasındaki varyantların yerine işaret ettiği atıfların çoğunun biraz düzeltilmesi gerekiyor (A, C, D ve F versiyonları için varak numarasını bir azalt, H versiyonu varağın 16. satırından başlıyor).

²⁶ Aguadé makalesinde paralelliklere atıfta bulunur. Birinci versiyon, C ile veya daha doğrusu orada verilen ikinci varyantla paraleldir, İbn Abdilhakem (ö. 257/870), *Fütûh-u Mısır ve ahbâruhâ*, ed. C. C. Torrey, New Haven 1922, 317:str. 10 içinde. İkincisi, H'ye paraleldir ve şurada yer alır: Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Haydarabad 1334-42, 4:461:str. 1. (Aguadé tarafından not edilen bu kaynaklardan elde edilen sonraki alıntılarını bir kenara bırakıyorum.) 1987'de Aguadé, F versiyonunun paralel senedinin İbn Lehî'a papirüsünde bulunduğunu söyledi (R. G. Khoury, *'Abd Allah ibn Lahî'a (97-174/715-790)*, Wiesbaden 1986, 303:str. 394-8, ancak burada ilk düşmanın *Endülüslü* olarak tanıtılması eksiktir). *İsnâd* her iki metinde de karışık (yukarıdaki 38 numaralı dipnot). Papirüsün yazarı, İbn Lehî'a'dan hadis nakledenler arasında Osman b. Salih'in (ö. 219/834) anonim bir öğrencisidir. Bu versiyon, H'ye paraleldir; ancak *isnâd* içermeyen bir parça, yakın zamanda yayımlanan bir metinde görünür (M. I. Fierro ve S. Faghia, "Un nuevo texto de tradiciones escatológicas sobre Al-Andalus" *Revista Sharq Al-Andalus*, 7 (1990), 105:str. 16, bk. a.g.e., 108, 110-1).

²⁷ Aguadé, "Algunos hadices," 159.

²⁸ Bu istila için bk. a.g.e., 162-66.

²⁹ Bununla birlikte, G ve H versiyonları (a.g.e., 174-5) ve özellikle ikincisi, içerik olarak o kadar ayrıntılı bir şekilde tarih dışıdır ki en iyi biçimde aynı temanın kapsamlı olarak yeniden işlenmesi olduğu söylenebilir.

³⁰ İskenderiye'ye karşı bir Bizans saldırısının, tarihsel ve coğrafi olarak oluşturacağı korkuyu karşılaştırın (Cook, "The Heraclian dynasty in Muslim eschatology", 20 numaralı dipnot).

³¹ Endülüslülerin İskenderiye'ye tam olarak ne zaman vardıklarına dair küçük bir belirsizlik, bizim amaçlarımız açısından önemsizdir (bk. Aguadé, "Algunos hadices", 162); Aguadé tarafından başka bir gayeye ulaşmak için daha sonra ortaya koyulan farklı versiyonlar sebebiyle endişelenmemize gerek yoktur (a.g.e., 178).

olduğunu varsayarak³² hadisin hicri üçüncü asrın başlarında uydurulduğu ortaya çıkar.

Böyle geç tarihlendirmeye sahip bir uydurma faaliyeti, kendi içerisinde (aksi yönde) bir sürprize neden olmaz. Fiten alanında buna paralel başka örnekler de bulunabilir.³³ Özellikle bu konuya ilişkin iyi bir örnek, 204/819-20 tarihinde Mehdi'nin ortaya çıkacağına dair Ebû Kâbil'e (128/745-6) atfedilen bir kehanettir.³⁴ Kehaneti Ebû Kâbil'den aktaran İbn Lehî'a, (174/790), buradaki referansın Arap hesabıyla yapılmadığını dile getirmiştir.³⁵ Ay yılından güneş yılına geçiş, Mehdi'nin ortaya çıkışını, 209-10/825 tarihine kadar uzatmıştır.³⁶ Bu durum, İbn Lehî'a'ya atfedilen sözün, 204/819-20 ve 209-10/825 yılları arasında tarihlendirilmesine neden olur. Otantik hadis de muhtemelen 204/819-20'ten biraz daha erken bir zamanda söylenmiştir.

Aguadé'nin dile getirdiği hadisin esas avantajı, çok sayıda isnad olması nedeniyle verilerin birleştirilebilmesidir.³⁷ İlgili hadise ait yedi versiyonun isnadları, (Diğer eserlerde aynı doğrultuda aktarılan hadislerle birlikte) Şekil 1'de gösterilmiştir.³⁸

³² Çalışmanın İngiliz Kütüphanesi el yazmasındaki mevcut biçiminin daha sonraki redaksiyona bir şey borçlu olduğu, *Fiten*'deki editör yorumunda gösterilmektedir, vrk. 188b.20, başlangıcı orada alıntılanan hadisin "Yunanlılarla ilgili bölümde zaten yazdığım uzun bir hadis" olduğu sonucuna varılmıştır (*qad katabtuhu fi'l-Rûm*). Çapraz referans, Aguadé'nin H versiyonuna aittir: Verilen alıntı *haddesana Nu'aym* ile başladığı için sözün yazarı Nu'aym'ın kendisi olamaz.

³³ Bk. W. Madelung, "New document concerning al-Ma'mun, al-Fadl b. Sahl and 'Alî al-Riḍa", W. al-Qâdî (ed.), *Studia Arabica et Islamica: Festschrift for Iḥṣān 'Abbaṣ* içinde, Beyrut 1981, 345-6 ve "The Sufyānî between tradition and history", *Studia Arabica et Islamica*, 63 (1984), 43-6, bazı rivayetler ikinci/sekizinci yüzyılın sonlarında veya daha sonradır.

³⁴ *Fiten*, vrk. 91b.1; Farklı bir tahmin için bkz. Madelung, "The Sufyānî", 34. Bu ve bunun gibi rivayetlerin korunmuş olması muhaddislerin, sıhhat konusunda tamamen başarısız olmuş rivayetleri bile atmadıklarının bir göstergesidir.

³⁵ *Fiten*, vrk. 91b.2: *bi-hisāb el-'Acem leysa bi-hisāb al-'Arab*.

³⁶ Alternatif olarak, Yazdagird dönemine atıfta bulunmak için *hisāb al-'Acem*'i anlamamız gerektiği bana önerildi. Bu son tarihi 220/835'e kadar uzatır (krş. V. Grumel, *La chronologie* (= P. Lemerle vd., *Traité d'études byzantines*, c. 1), Paris 1985, 309).

³⁷ Aguadé, dipnotlarda *isnād*ları ve ravilerin kimliklerini çoğaltır.

³⁸ Kaynaklar için yukarıdaki 25-6 numaralı dipnotlara bakın. Şemada gösterilen Ebû Zür'a'dan İbn Lehî'a'ya uzanan kanalın (Aguadé varyantı olan F ve yukarıda bahsedilen paralel için bk. 26) benim eklemem olduğunu unutulmamalıdır; görünüşe göre D tarikine benzer bir versiyondan kaynaklanan müdahaleler, iki *isnād* ile karşılaşmış görünüyor. İbn Lehî'a'nın tanınan bir ravisi olan Ebû Zür'a (ö. 120/737'den sonra) hakkında bk. Houry, *'Abd Allāh ibn Lahî'a*, 107-8). Ayrıca İbn Lehî'a ve Leys b. Sa'd'ın, daha önceki otoritelerden yaptıkları aktarımlara ek olarak hadisin bir versiyonunun daha yazarı olduğuna dikkat edin.

Bu dikenli çalı görünümündeki şekilden neler çıkarabiliriz? İlk olarak Aguadé hadisinin, isnadlara şüphle bakmak açısından açıkça bir Schacht eğilimini güçlendirdiği söylenebilir. Bu durumun en çarpıcı yanı, –Aguadé'nin de işaret ettiği gibi–³⁹ Nu'aym'ın bu rivayeti naklettiği kişilerin hayali kabul edilmesi gerektiğidir; çünkü Nu'aym'ın ravilerinden hiçbiri Endülüs'ün İskenderiye'yi işgal ettiği dönemde yaşamamıştır.⁴⁰ İkinci olarak ilgili rivayetler içinde mürsel hadisin bulunmaması da hadisin geç tarihlendirilmesi olgusuyla örtüşmektedir.⁴¹

Bununla birlikte Aguadé'nin ele aldığı hadisin isnadlarının, Schacht'ın fikirleri ile uygun düşmediği iki yönü vardır: Birincisi, ilgili hadislerin isnad edildiği son ravi ile ilgilidir: Bu son ravilerin hepsi ya sahâbedir ya da onlardan sonra gelen ravilerdir ve Aguadé'nin işaret ettiği gibi hiçbir durumda bu hadis Peygamber'e isnad edilmemiştir.⁴² Schacht'ın kriterlerine göreyse bu özellik, hadisi erken tarihli göstermektedir ancak gördüğümüz gibi hadis geç tarihlidir.⁴³

Uyumsuz ikinci bulgu ise Schacht'ın müşterek ravi teorisiyle ilgilidir. Schachtçı yönetime göre müşterek ravi açık bir şekilde İbn Lehî'a'dır. Ne var ki Aguadé'nin tarihlendirmesine göre bu hadisin, İbn Lehî'a veya onun çağdaşlarından biri tarafından tedavüle sokulmadığı net olarak anlaşılmaktadır. Buradaki sahtecilik suçu, iki nesil sonra işlenmiş olmalıdır. Bu elbette ki Schacht'a karşı bir reddiye değildir. Ancak Schacht'ın böyle konulardaki cayma maddesinden istifade edebileceğimiz gibi (söz konusu hadisi daha erken tarihlendirmeyi tercih edebilirdik)⁴⁴ isnadların yayılışı prensibi açısından bu hadiste neler olduğunu da kolaylıkla açıklayabilirdik. Ancak verilen bu erken tarihlendirme, Schachtçı yaklaşımın ilkeleriyle söz konusu hadisin atfedildiği otoritelerden hareketle ortaya çıkarılmıştır. Ancak Aguadé'nin tarihlendirmesini daha önceden bildiğimiz için

³⁹ Aguadé, "Algunos hadices," 179.

⁴⁰ Vefid b. Müslim 195/810, Rişdîn b. Sa'd, 188/803, Leys b. Sa'd 175/791 ve İbn Lehîa 174/790 yıllarında vefat etmiştir. Aguadé'nin haklı olarak belirttiği gibi bu, Nu'aym'ın rivayetin uydurmacısı olmasını gerektirmez; çünkü bu tür bir çıkarımı geçersiz kılacak rivayet zincirleri diğer kaynaklarda yeterince yer almaktadır (a.g.e., 179).

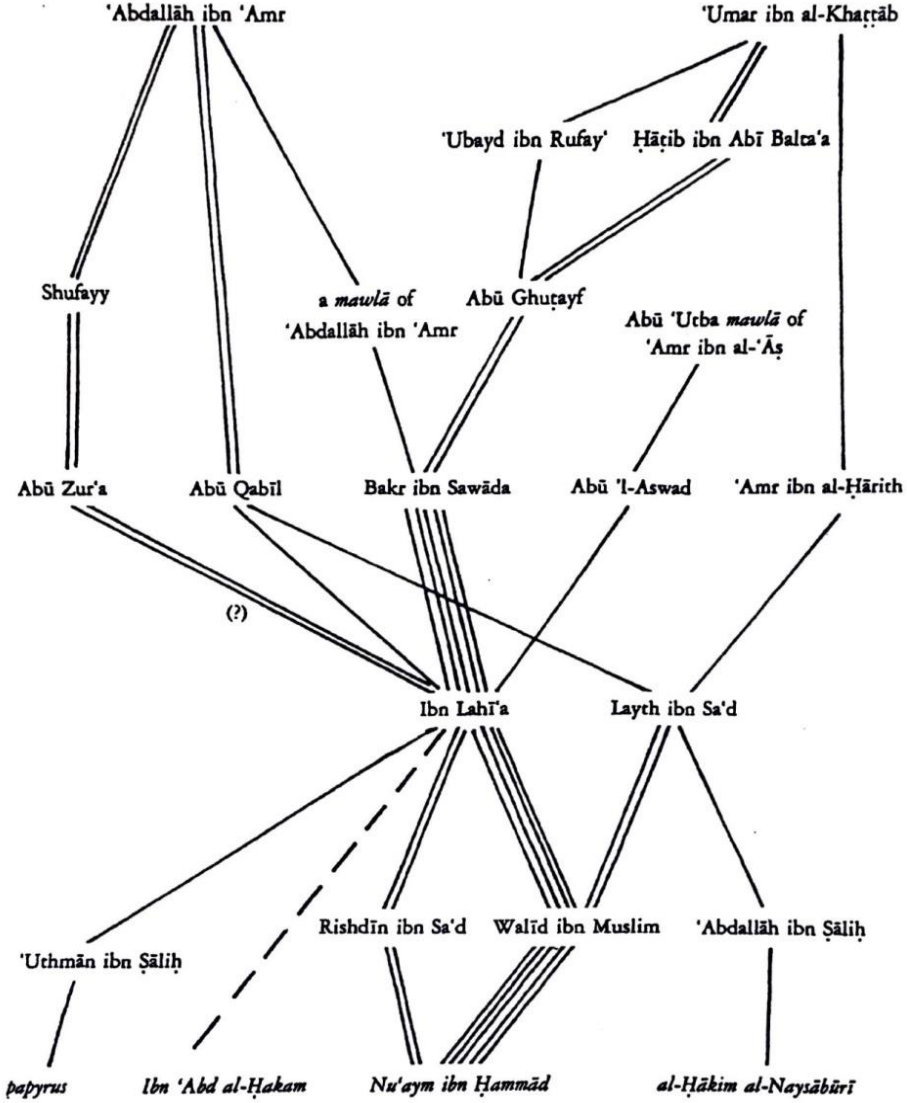
⁴¹ E versiyonunda bulunan Amr b. el-Hâris, (ö. 147/764-5) rivayeti Ömer b. Hattâb'dan (ö. 23/644) aktarmamış olabilir.

⁴² A.g.e., 172.

⁴³ Peygambere atfedilmeyen geç fiten rivayetleri her yerde bulunabilir. Örneğin Muhammed b. Hanefiyye, (ö. 73/692-3) Mehdî'nin 200/815-6 yılında ortaya çıkacağı öngörüsünde bulunurken (*Fiten*, vrk. 193a.10) Ka'b el-Ahbâr, (ö. 32/652-3) Abbasi yönetiminin 900 ay süreceğini; yani, 207/822-3 yılında sona ereceğini söyler (a.g.e., vrk. 193a.11).

⁴⁴ Krş. yukarıdaki 12 numaralı dipnot.

Schacht'ın bu konuyla alakalı argümanını kullanmadık. Kısacası Schachtçı tarihlendirmeye göre bu hadis, birkaç on yıl daha erkendir.

Şekil 1. Endülüslülerin Mısır'ı işgaline ilişkin rivayetin isnad şeması

KTEÜFD

Bu noktada geri dönülüp hadisin içeriğinin yeniden incelenmesi konusunda Schacht'a borçlu durumdayız. Acaba Aguadé yanılmış olabilir mi? Hadis, isnadının gösterdiği gibi daha erken bir tarihte ortaya çıkmış olabilir mi?

Esasında bu olayın kendisi, doğası gereği pek mümkün olmadığından söz konusu rivayetin, Endülüs istilasını doğru bir şekilde öngörme olasılığını hesaba katmamalıyız; (Bu durum, fiten rivayetlerinde her zaman geçerli değildir. Konstantinopol'ün Müslümanların eline geçmesi, İslam'ın erken dönemlerinde olmadık bir olay değildi; dolayısıyla ilgili rivayetlerin 857/1453 tarihinden önce ortaya çıkmayacağını ısrarla iddia etmek zorunda değiliz.)⁴⁵ Aynı şekilde bir kehanetin böyle bir olayı meydana getirme olasılığını hesaba katmamıza gerek yoktur. (Bu, diğer açılardan sağlam bir olasılık gibi görünse de kehanet sonuçları (*eventus e vaticinio*) kategorisi, 1400/1979'de Mekke'nin ele geçirilmesi ve 1917'deki Ekim Devrimi olayları yüzünden yirminci yüzyıl için bilindik bir olgudur.)⁴⁶

Bu durumda kehanet ile yaşanan olay arasında var olduğu görünen ilginin tesadüfi olma ihtimalini dikkate almalıyız. Böyle bir durumda iki argüman geliştirilebilir: Birincisi, Endülüslülerin doğuyu; özellikle de Suriye'yi işgal etme fikri, Endülüs'teki mülteci Emevi devletinin varlığı sebebiyle 199/815 tarihinden çok daha önceleri zaten gündemde olan bir konuydu. Çünkü 163/780 tarihinde I. Abdurrahman'ın (138/756-172/788 tarihleri arasında hüküm sürdü) Abbasilerin Suriye'den sürgün edilmesi için böyle bir sefer planladığı rapor edilmiştir.⁴⁷ Buradan

⁴⁵ Oldukça iyi kanıtlanmış bir tahmine göre İngiltere Kütüphanesinde yer alan *Fiten*'in el yazma nüshası 706/1307 yılında istinsah edilmiştir (vrk. 201a.20).

⁴⁶ İkinci örnekte bulunan anahtar roldeki öngörü, bu makalede tartışılan üçüncü rivayettir. Ana hatlarıyla aynı zamanda diğer fiten unsurlarıyla karışmış şekli için bk. Cuheyman b. Seyf el-Uteybî (ö. 1400/1980) *el-Fiten ve ahbâru'l-Mehdî ve nüzü'l-u İsa aleyhisselâm ve eşrâti's-sa'a'a*, R. S. Ahmed (ed.), *Resâ'il Cuheyman el-Utaybî kâ'idî'l-muktehimîn li'l-Mescidi'l-Haram bi-Mekke* içinde, Kahire 1988, 218:str. 1. Söz konusu broşürün daha önceki baskısının bir nüshasını bana ulaştıran için Aziz el-Azmî'ye minnettarım. Cuheyman, 1400/1979 yılında Mekke'de Mehdi ilan edilen Muhamed b. Abdullah el-Kahtânî'nin kayınbiraderi ve aynı zamanda hareketin akıl hocasıdır (a.g.e., 11; G. Salamé, "Islam and politics in Saudi Arabia", *Arab Studies Quarterly*, 9 (1987), özellikle 313-6; J. A. Kechichian, "Islamic revivalism and change in Saudi Arabia: Juhaymân al-'Utaybî's 'letters' to the Saudi people", *The Muslim Word*, 80 (1990), özellikle 6-7, 15).

⁴⁷ Évariste Lévi-Provençal, *Historie de l'Espagne musulmane*, Paris ve Leiden 1950-3, 1:131. Aguadé bu raporu başka bir yerde alıntılamıştır (J. Aguadé, "La importancia del "Kitâb al-Fitan" de Nu'aym b. Hammâd para el estudio del mesianismo musulmán", Instituto Hispano-Arabe de Cultura içinde, *Actas de las Jornadas de Cultura Árabe e Islámica* (1978), Madrid 1981, 352).

yola çıkılarak doğuyu işgal fikrinin ortaya çıktığı zamanda bunun, fiten hadisi haline getirilmiş⁴⁸ ve daha sonradan Mısır'a uyarlanmış olması mümkündür.

İkinci argüman ise kehanetin, bahsi geçen olayla beklendiği gibi örtüşmemesidir. Çünkü hadisin isnadları, Mısır'ın işgaline açıkça atıfta bulunsa da İskenderiye'nin adının anılmasını açıklamada başarısız olmaktadır.⁴⁹ Rivayetlerin anlattığı asıl olay, Kahire'de bulunan Vesim kentindeki tarih dışı bir savaştır;⁵⁰ bu da muhtemelen hadisi uyduranların geçmişten ziyade gelecek düşüncelerinin bir parçasını oluşturuyordu. Bunun daha da problemliliği olan tarafı, ilgili rivayetin iki versiyonunda açıkça görüldüğü üzere Endülüslülerin dinlerinin açıkça Müslüman değil; kâfir olduklarının belirtilmesidir.⁵¹

Bununla birlikte burada her iki argüman için bir kaçış yolu söz konusudur. Şöyle ki; ilgili hadisi, bir çırpıda tarihi Endülüs akınından ayırabilir, onu bağımsız kılarak Schacht'ın bu konudaki görüşlerine de uygun olarak bu rivayet için daha erken bir uydurma tarihi düşünebiliriz. Aynı şekilde Schacht'ın görüşlerinin fiten alanında geçersiz olduğunu düşünerek onun bulgularının yalnızca ahkâm hadisleriyle alakalı alanda geçerli olduğunu söyleriz. Fakat bu şekilde düşünmeye devam ettiğimizde öncelikle ne yaptığımız konusunu netleştirmemiz gerekir.

Fiten, dış alan yöntemleriyle kesin tarihlendirme yapmaya uygun rivayetler bulmayı umabileceğimiz nadir alanlardan biridir. Eğer bizi tatmin edici bir tarihlendirme yapabileceğimiz fiten rivayetleri bulamıyorsak genel olarak hadislerin tarihlendirmesini yapabileceğimizi hiçbir şekilde iddia edemeyiz. Aynı şekilde Schacht'ın fikirleri veya bunların bazı türleri, Sezgin veya Wansbrough'un şu anki mevcut yaklaşımlarını boşa çıkaracak biricik alternatif sistemdir. Bununla beraber tarihlendirmeye ilk yüzleşme girişimimiz başarısız olarak sonuçlansa da denemeye devam etmeye değer.

⁴⁸ Bu, Aguadé'deki B varyantını açıklayan bir durumdur (krş. yukarıdaki 25 numaralı dipnot).

⁴⁹ Bize en yakın geleni, Meyrut ve Piramitler arasındaki işgalcilerin varlığına dair yapılan atıftır (H varyantı, Aguadé, "Algunos hadices", 175: str.4).

⁵⁰ A.g.e., 172, Aguadé'nin bu konudaki yorumlarının olduğu yer. Vesim denen yerden C, D, E ve F varyantlarında bahsedilmiştir (a.g.e., 170-1, 173).

⁵¹ G varyantında Endülüs kralı (yine tarihsel benzerliği olmayan bir figür) Müslümanları, Endülüs ve Mağrib'den kovar. Daha sonra Mısırlılar tarafından yenilgiye uğradıktan sonra İslam dinine geçer (a.g.e., 174). H versiyonunda Endülüslülerin çoğunluğunun açıkça kâfir oldukları anlaşılmaktadır (a.g.e., 174-5). Buna Aguadé de değinmiştir (a.g.e., 176).

II. Justinyan'ın Oğlu Tiberius'un Saltanatı

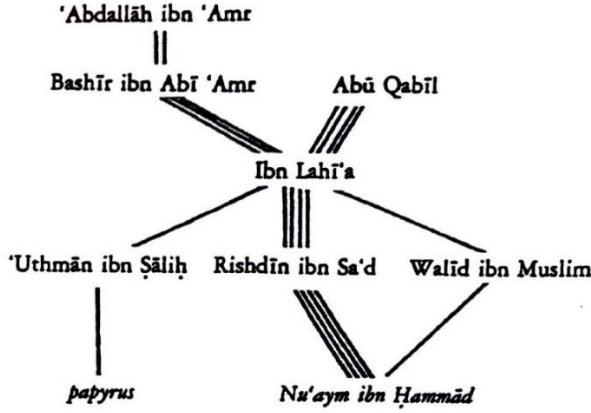
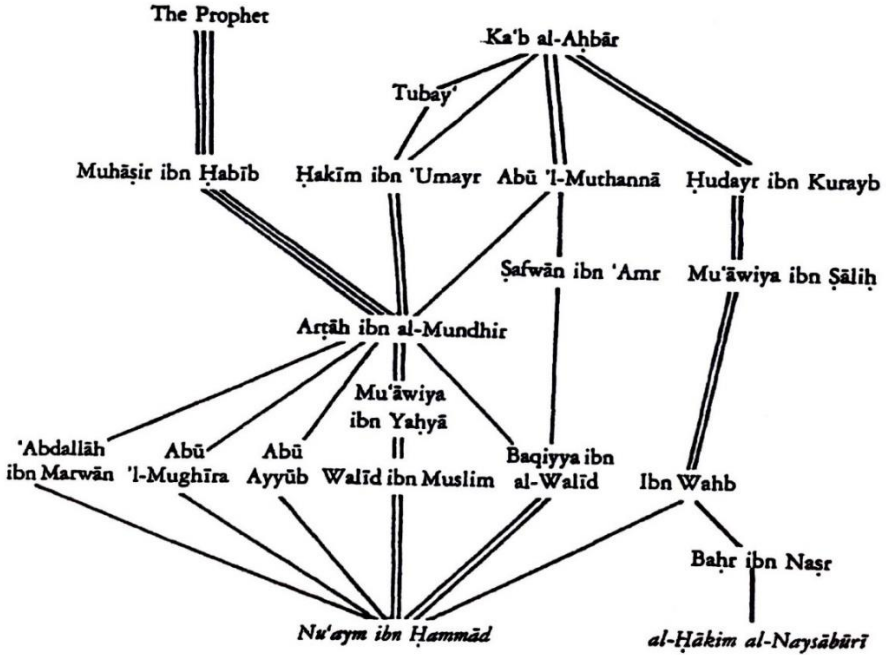
Nu'aym b. Hammâd, *Fiten* eserinde gelecekte Suriye'yi istila edecek olan Bizans hükümdarı hakkında yaklaşık bir düzine isnada sahip bir rivayet nakleder. Bu hadisi başka bir çalışmamda detaylı olarak şahsen tartıştım.⁵² Bu sebeple burada hadisin içeriği ve kronolojisine dair yalnızca kısa bir açıklamayla yetineceğim. Bu hadis, sözü geçen Bizans hükümdarının, Heraklius ailesinin bir üyesi olacağını ve onun da isminin Justinyan'ın oğlu Tiberius olacağına dairdir. Bu bilgi, Bizans tarihinde şöhret kazanmış birçok gerçeği yansıtmaktadır: Heraklius hanedanı 610-711 tarihleri arasında hüküm sürmüştü; II. Justinyan bu hanedanın son hükümdarıydı ve onun Tiberius adında bir oğlu vardı. Ancak Tiberius, hiçbir zaman iktidar olamadı ve hanedanın çökmesine neden olan bir darbeye küçük bir çocukken öldürüldü. Bu durum, sözü geçen hadisin hanedanın 93/711 tarihindeki çöküşünden kısa bir zaman sonra uydurulduğunu gösterir. Ancak rivayet, bahsi geçen tarihten bir müddet sonra uydurulmuş da olabilir çünkü sonraki tarihlerde Tiberius olduğunu iddia eden iki sahtekârın ortaya çıktığına dair kayıtlara sahibiz. Bunlardan biri, Arapların 97-99/715-717 tarihleri arasındaki Konstantinopol kuşatması bağlamında rivayet edilen bir hadiste anlatılır. Diğeri ise 199/737 civarında Hristiyan kaynaklarda zikredilir. Bu kanıtın gösterdiği üzere, ilgili hadisin uydurulma tarihini, rahatlıkla Emevilerin son dönemine kadar götürebiliriz. Bu hadisin isnadları iki gruba ayrılır: Biri Mısır, diğeri Suriye isnadıdır. Bunlar Şekil 2'de gösterilmiştir.⁵³

Bu isnadlara bakan uzman biri Schacht'ın ilk otoritelere atıfta bulunma konusundaki şüpheliğinin tekrar haklı çıktığını görecektir. Zira bu hadis 93/711 yılından daha erken ortaya çıkmamışsa kesinlikle Abdullah b. Amr'a (ö.63/683 ya da en geç 77/696-7), Ka'bu'l-Ahbâr'a (ö.32/652-3 ya da en geç 35/655-6) veya Peygamber'e (ö.11/632) atfedilemez. O halde (bu isnadın müşterek ravileri) yalnızca (Mısır isnadındaki) Ebû Kâbil (ö.128/745-6) ve onun muasır olan Beşir b. Ebî Amr olabilir.

Söz konusu isnadların diğer özelliklerine gelince Schacht'ın görüşlerini olumlu manada desteklemeseler de onunla uyumlu oldukları söylenebilir. Nitekim Schacht, yapısı itibarıyla klasik döneme ait olmakla beraber peygamberlik vasfı taşımayan kişilerin haberlerine de itibar etmiştir. Bu isnadda da görüldüğü üzere dört kanaldan üçü Peygamber olmayan bir kişiye (Ka'bu'l-Ahbâr'a) nisbet edilmiştir.

⁵² Cook, "The Heraclian dynasty in Muslim eschatology".

⁵³ Detaylar ve biyografik atıflar için bk., a.g.e., Ek. İsnad şemasına, biri üçüncü/dokuzuncu yüzyıla ait bir papirüsten (bunun için bk. yukarıdaki 26 numaralı dipnot.), diğeri el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *Müstedrek'*inden olmak üzere diğer kaynaklardan iki tarik ekledim.

(a) The Egyptian *isnāds*(b) The Syrian *isnāds*

Şekil 2. Tiberius'un Saltanatına İlişkin Rivayetin İsnad Şeması (Suriye ve Mısır isnadları)

RTEÜİFD

O, aynı irsal görüşünün Peygamber dışındaki otoritelere nispet edilen haberlerde de geçerli olduğunu kabul eder. Bu durumu bizim rivayet de onaylamaktadır. Bunun en çarpıcı örneği kesin bir şekilde Muhâsir b. Habîb'ten nakledilen rivayetin merfu versiyonunda görülür. Bu ravi, sahâbî olarak tanınmamaktadır. Muhâsir'e ait bir vefat tarihi verilemese de onun hangi dönemde yaşamış olduğunu yaklaşık olarak belirleyebileceğimiz birtakım veriler mevcuttur. Muhâsir'in 130/747-8 yılında ölmüş bir erkek kardeşi vardır ve yine Muhâsir, 158/774-5 veya 172/788-9 yılında vefat etmiş olan Mu'âviye b. Salih'ten rivayette bulunur.⁵⁴ Dolayısıyla Muhâsir, bu hadisi doğrudan Peygamber'den duymamıştır.

Ayrıca Ka'b'dan aktarılan isnadın bazı varyantlarında da benzer boşlukların olduğu görülür.⁵⁵ Ka'b'a ait en geç vefat tarihi 35/655-6 olarak verilmiştir.⁵⁶ Buna rağmen Ka'b'dan bu hadisi aktaran kişiler arasında (sadece en belirgin örnek olduğu için) 129/746-7 yılında veya 100/718-9 senesinin başlarında vefat eden Hudayr b. Kurayb yer almaktadır.

Schachtçı başka bir meşhur ilke olan *isnâdların geriye doğru gelişimi* olgusunu makul şekilde bu rivayetimizde de görüyoruz. Zira söz konusu hadisin Ebû Kâbil ile ilişkilendirilen bir isnadında, Ebû Kâbil'in çağdaşı Beşir b. Ebî Amr, bu hadisin paralel bir kaynağı olarak gösterilmiştir ve Beşir aynı zamanda Abdullah b. Amr'ın ravileri arasındadır. Dolayısıyla ikinci isnadın (Beşir b. Ebî Amr isnadı), otantik (sahih) sayılamaması sebebiyle birinci isnadın geriye doğru gelişimini yansıttığı söylenebilir.⁵⁷

Buna karşın Schacht'ın müşterek ravi teorisinin, bu isnadlar üzerindeki performansı ise iki açıdan güven verici değildir. Bunlardan biri şöyledir: Şekil 2'de de

⁵⁴ Bu aktarım için bk., İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Haydarabad 1360-73, 4:1:439-40, no. 2,005; kardeşi Damra için bk. İbn Hacer (ö. 852/1449), *Tehzîbu't-Tehzîb*, Haydarabad 1325-7, 4:459-60; ve Mu'âviye b. Sâlih'in vefat tarihi için bk. M. I. Fierro, "Mu'âviya b. Sâlih al-Hâdramî al-Hîmsî: historia y leyenda", M. Marin (ed.), *Estudios onomástico-biográficos de al-Andalus* içinde, c. 1, Madrid 1988, 355-8.

⁵⁵ Ka'b'dan gelen *irsâl* tarik üzerinden krş. Zehebî (ö. 748/1348), *Tezkiratü'l-huffâz*, Haydarabad 1968-70, 52:str.15.

⁵⁶ Bk. *The Encyclopaedia of Islam*, 2. ed., Leiden ve Londra 1960, mad. "Ka'b al-Ahğbâr" (M. Schmitz); İbnü'l-İmâd, (ö. 1089/1679) *Şezerâtü'z-zeheb*, Kahire 1350-1, 1:40:str.11'den naklen. En geç tarih genellikle 34/654 olarak verilmiştir. (Halife b. Hayyât (ö. 240/845) *Tabakât*, ed. S. Zakkâr, Dimeşk 1966, 788, no. 2,895'te bulunan 62 veya 63 tarihleri, muhtemelen yanlış bir okumadan kaynaklanmıştır.)

⁵⁷ Bu örnekte dış etkenlerle yapılan fiten tarihlendirmesinin, İftihâr Zamân, *The evolution of a hadith*, 138-9'da analiz edilen çıkmazı nasıl çözüme kavuşturduğuna dikkat ediniz.

görülebileceği gibi, –Eğer müşterek ravi terimi bu duruma doğru bir şekilde uyarlanabilirse– söz konusu isnadda net şekilde bir değil iki müşterek ravi vardır.

Bir tarafta İbn Lehî'a (ö. 174/790) Mısır isnadının müşterek ravisiyken diğer tarafta Artâh b. Münzir (ö. 163/779-80) aynı rolü Suriye isnadında üstlenmektedir.⁵⁸ Böyle bir durumda ilgili hadisin tek bir kaynağa sahip olduğuna inanmak güçtür. Öyleyse müşterek ravi metodunun bu hususu göstermekte başarısız olduğu açıktır.⁵⁹

İkinci husus şudur: Schacht'ın görüşüne göre müşterek ravi bize, ilgili hadisin kökenini, rivayetin yayıldığı veya en azından ondan daha geç bir dönemde bulmayı sağlayacaktır. Bu bakımdan sözü geçen hadisin dıştan tarihlendirmesi, Schacht'ın yöntemi açısından rahatsız edici derecede erkendir.⁶⁰ Netice itibarıyla bu hadisin 120/738 yılı kadar geç bir tarihte ortaya çıktığını söylemek ve isnadlardaki iki müşterek ravinin (İbn Lehi'a (ö. 174) ve Artah (ö. 163)) genç bir uydurması olduğunu varsaymamız gerekir.

III. İbn Zübeyr ve Mehdi

On yıldan uzun bir süre önce yayımlanmış bir makalede⁶¹ Wilferd Madelung, kanonik eserlerden (Kütüb-i Sitte) biri olan Ebû Dâvud es-Sicistânî'nin (ö. 275/889)⁶² *Sünen'*inde yer alan aşağıdaki rivayete dikkat çekmiştir:

⁵⁸ Aynı çifti içeren benzer bir model için bk., Madelung, "The Sufyānī", 30.

⁵⁹ Burada başka bir Schacht teorisi olan *isnâd*ların yayılışıyla karşı karşıya olmamız pek mümkün değildir. İbn Lehî'a'nın rolünü tartışırken Madelung şu yorumu yapıyor: "İbn Lehî'a, uydurmalarında bilinen kıyamet temalarının, imgelerin ve terimlerinin daha kolay geçmelerini sağlamak için Artâh ile aynı tekniği kullanmıştır" (Madelung, "The Sufyānī", 31). Ardından ekler: "İbn Lehî'a'nın bu sahtecilik faaliyetindeki başlıca motivasyonu, şikâyetçi olduğu veya desteklemek istediği herhangi bir hususa işaret etmekten ziyade hadis alanında ortaya atılan herhangi bir konuda birbirlerinin benzeri rivayetleri sunmak gibi görünüyor (a.g.e., 32). Diğer bir deyişle Madelung, İbn Lehî'a'nın isnadların yayılmasına müdahil olduğunu düşünmektedir.

⁶⁰ İbn Lehî'a'nın doğum tarihi 96/714 ya da 97/715 olarak verilmiştir. (bk., Houry, 'Abd Allāh ibn Lehī'a, 9-11). (İbn Hacer'in bu soru hakkındaki tartışmasında (*Tehzīb*, 5:377:str.7) yer alan hileli 70 tarihi, bu metin İbn Hacer'in kitabının benzer bir modeli olan eser (Mizzî (ö. 742/1341), *Tehzībū'l-Kemâl*, ed. B. 'A. Ma'rûf, Beyrut 1985, 15:499:str.2) ile karşılaştırıldığında görülecektir ki yazımsal bozulmanın bir sonucudur). Bildiğim kadarıyla, kaynaklarımız Artah b. Münzir için doğum tarihi vermiyor. Ancak Ömer b. Abdülaziz'in saltanatı döneminde (99-101/717-20) bir yetişkin olduğu anlaşılıyor; çünkü ona maaş ödemiştir ve ona genç adam (*fata*) şeklinde hitap etmiştir (İbn Manzûr (ö.711/1311), *Muhtaşaru Târihi Dimeşk*, ed. R. al-Nahhâs vd., Dimeşk 1984-90, 4:235:str.18, ve krş. a.g.e., 236:str.9; bu referansı Amikam Elad'a borçluyum).

⁶¹ W. Madelung, "'Abd Allāh b. al-Zubayr and the Mahdi", *Journal of Near Eastern Studies*, 40 (1981)

⁶² Ebû Dâvud es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünen*, ed. 'I. 'U. al-Da'âs ve 'A. al-Sayyid, Hims 1969-74, 4:475-6, no. 4,287-8'de bulunan metin ve aktarımlar hakkında daha fazla ayrıntıyla birlikte. Madelung'ın

RTEÜFD

“Halifenin vefatından sonra ihtilaflar (kargaşa) ortaya çıkacak. Medine’den bir adam kaçarak Mekke’ye gelecek, ardından Mekke ehlinde insanlar ona gelerek istemediği halde onu (bulduğu yerden) çıkaracak ve Makam-ı İbrahim ile Rükun arasında ona biat edecekler. Bunun üzerine Şam ehlinde bir birlik gönderilecek ve bunlar Mekke ile Medine arasında yer alan Beydâ’da⁶³ yere batırılacaklar. İnsanlar bunu gördüğü zaman Şam’ın abdâlları (salihleri) ve Irak’tan birlikler de gelip o kişiye biat edecekler.

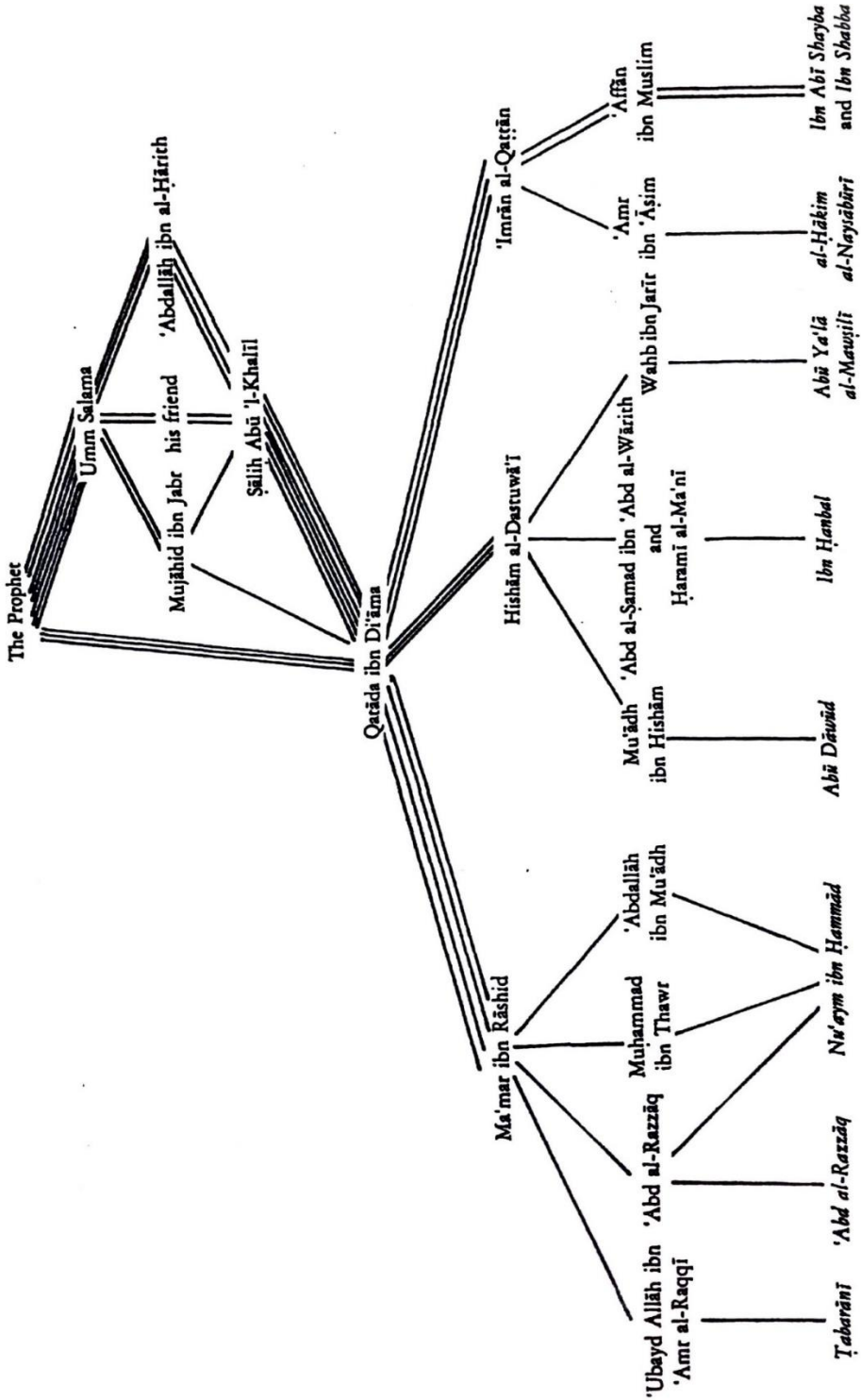
Ardından dayıları Kelb kabilesinden olan Kureyşli bir adam (Süfyânî) çıkararak onların üzerine ordu gönderecek ve bunlar da hezimete uğrıtılacak. Bu, Kelb kabilesinin bir seferi olacak ve Kelb’in ganimetine şahit olmayanlar hüsrân içinde olacak. Bu kişi, malları

belirttiği gibi (Madelung, “‘Abd Allâh b. al-Zubayr and the Mahdi”, 291:1 numaralı dipnot) bu hadis İbn Hanbel’in *Müsned*’inde de bulunur (İbn Hanbel (ö. 241/855), *Müsned*, Bûlâk 1313, 6:316:str.18). Buna ek olarak bu rivayet aşağıdaki kaynaklarda da yer alır: Abdürrezzâk (ö. 211/827), *Muşannef*, ed. H. A’zamî, Beyrut 1970-2, 11:371, no. 20,769; *Fiten*, vrk. 90a.8, 94a.14, 95a.15, 98b.12, 103a.19 (yalnızca alıntılar); İbn Ebî Şeybe (ö.235/849), *Muşannef*, ed. K. Y. el-Hût, Beyrut 1989, 7:460, no. 37,223; İbn Şebbe (ö.262/876), *Târîhu’l-Medîne*, ed. F. M. Şeltut, Beyrut 1990, 309:str.3; Ebû Ya’lâ el-Mevsilî (ö. 307/919-920) *Müsned*, ed. H. S. Asad, Dimeşk ve Beyrut 1984-8, 12:369-10, no. 6,940; Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu’cemü’l-kebir*, ed. H. ‘A. es-Selefi, Bağdad 1978, 23:390-1, no. 931; Hâkim en-Neysâbüri, *Müstedrek*, 4:431:str.12. Bu hadisin birkaç versiyonu İbn ‘Asâkir (ö. 571/1176), *Ta’rîhu Medîneti Dimeşk*, Dimeşk 1951, 1:280-2’de ve diğer benzer kaynaklarda bulunmaktadır. Aşağıdaki 63. notta tartışılan nokta dışında Madelung tarafından verilen çeviriyi (Madelung, “‘Abd Allâh b. al-Zubayr and the Mahdi”, 291) takip etmekteyim. Ayrıca Taberânî’deki versiyonun, söz konusu hadisin kahramanını bir Hâşimî olarak tanımlamada benzersiz olduğu not edilebilir.

⁶³ Madelung burada *bi’l-Beydâ* ifadesini çöl gibi resmediyor (*Encyclopaedia of İslam*, 2. ed., mad. “Mahdi”, 1232:süt.1 içinde yapmış olduğu gibi). Bu yorum filolojik olarak mümkündür (bk. E. W. Lane, *An Arabic-English lexicon*, Londra 1863-93, 281:süt.3), ayrıca “yere batırılacaklar” (*khasf*) atfının yer aldığı diğer hadislerdeki *bi-baydâ min al-arâ* ifadesinden de destek alır (bk. Madelung, “‘Abd Allâh b. al-Zubayr and the Mahdi”, 294-5, Müslim’in *Şahîh*’indeki bu türden birkaç rivayetin tercümesi). Fakat yalnızca böyle bir hadisin ravisi, *Beydâ bi’l-Medîne* (Müslim, *Şahîh*, İstanbul 1329-33, 8:167:str.4) ifadesiyle tanımladığı bu bölgeyi, Medîne yakınında olduğu kanıtlanmış olan Beydâ bölgesi ile özdeşleştirmeyi amaçlar (Madelung, “‘Abd Allâh b. al-Zubayr and the Mahdi”, 294:8 numaralı dipnot). Bu konu hakkında örneğin bk., Abdürrezzak, *Muşannef*, 1:228:str.3, no. 880; Vâkîdî (ö. 207/823), *Megâzî*, ed. M. Jones, Londra 1966, 574:str.11, 733:str.18, 734:str.1, 801:str.11; İbn Şebbe, *Târîhu’l-Medîne*, 308-10; İbn Cübeyr (ö. 614/1229), *Rihle*, ed. W. Wright ve M. J. De Goeje, Leiden ve Londra 1907, 189:str.2; Yâkût (ö. 626/1229), *Mu’cemü’l-buldân*, ed. F. Wüstenfeld, Leipzig 1866-73, 1:782:str.6 (Mekke’ye Medine’den daha yakın olduğu ifadesi burada bir yazım hatası olduğuna işaret etmektedir, krş. Zü’l-Huleyfe atfı); Firûzâbâdî (817/1415), *el-Megânimü’l-mütâbe fi me’alimi Tâbe*, ed. H. el-Câsir, Riyad 1969, 67:str.6; Fâsî (ö. 832/1429), *Şifâ u’l-gârâm*, F. Wüstenfeld, *Die Chroniken der Stadt Mekka*, Leipzig 1857-61 ile birlikte, 2:281:str.1 (İlhan Ebû Sa’îd tarafından 730/1330 yılında hac sebebiyle gönderilen filin ölümünün hesabı hakkında); Semhûdî (ö. 911/1506), *Vefâ u’l-vefâ*, Kahire 1326, 2:163:str.23, 164:str.16, Beydâ’ya hasredilmiş giriş, a.g.e., 267:str.24 (“yere batırılacaklar” ifadesi içeren hadislerden alıntılar oradadır). Bu bölge hadisimizin bağlamına çok iyi uymaktadır.

insanlar arasında taksim edecek ve onları Peygamber'in sünnetine göre yönetecek. İslam yeryüzüne hakim olacak. Yedi sene (bazı rivayetlerde dokuz sene) daha yaşadıktan sonra vefat edecek ve Müslümanlar onun cenaze namazını kılacak."

KTEÜİFD

Şekil 3: İbnü'z-Zübeyr ve Mehdi'ye İlişkin Rivayetin İsnad Şeması

Görüldüğü gibi bu hadiste ne İkinci İç Savaş'ın muhalif halifesi olan ve 73/692 yılında hükümdarlığı sona eren İbnü'z-Zübeyr'e ne de Mehdi'ye herhangi bir atıf vardır. Fakat yine de şaşırtıcı olan, bu hadisin ilgili kişilerin kariyerlerini açıkça birbirlerine dayandırıyor olmasıdır. Madelung'ın iddia ettiği gibi bu rivayet, İkinci İç Savaş'ın politik koşulları altında İbnü'z-Zübeyr'in bir destekçisi tarafından uydurulmuş olmalıdır.⁶⁴ Eğer bu iddiayı kabul edersek çok erken tarihli bir rivayete sahip olduğumuz ortaya çıkar.⁶⁵ Ek'te tartışma konusu yapacağım bazı problemlere rağmen bu iddianın kabul edilmemesi zor gözükmemektedir.

Eğer bu dışsal / harici tarihlendirme doğruysa bunların, soruşturduğumuz Schachtçı yöntemlerin geçerliliği konusuna etkisi nasıl olacaktır? Şekil 3'te bu hadisin isnadlarını bildiğim şekliyle şema haline getirdim.⁶⁶

Her zamanki gibi Schacht yine bazı noktalarda iyi iş çıkarıyor. Bu hadisin Peygamber'e atfedilmesi, seküler bir tarih anlayışına göre hatalıdır. Aynı şekilde hadisin versiyonları arasında, Katâde b. Di'âme'nin (ö. 117/735-6) aracısız bir şekilde doğrudan Peygamber'den naklettiği mürsel biçimlerin olması,⁶⁷ hadisin erken bir döneme aidiyetine uygundur.

Ancak diğer açılardan meydana gelen sonuçlar, bu iddiayı daha az desteklemektedir. Çünkü bu dış tarihlendirme Schacht'ın, en erken ahkâm

⁶⁴ Sonraki bir makalede kendi pozisyonunun özetini alıntılama için: "Hadis ... Abdullah b. Zübeyr, uydurmadaki amaçlarını daha da ileri götürmek niyetindeydi." (Madelung, "The Sufyānī", 10). Daha da özel olarak Madelung, Abdullah b. el-Hâris'in (ö. 83/702-3) bu hadisi kesinlikle 64/684 senesinde Basra valisi iken uydurduğuna inanmaktadır. Bu makalenin Ek'inde bu konuya tekrar döneceğim.

⁶⁵ Ancak bu tarih, özellikle erken bir dönem sayılmaz. İkinci İç Savaş döneminden kaldığı çok belirgin olan rivayetler, Lawrance I. Conrad tarafından yakında *Der Islam* dergisinde yayımlanacak olan "Portents of the Hour: hadīth and history in the first century A. H." başlıklı makalede tartışılmaktadır.

⁶⁶ Ebû Dâvud tarafından metinsiz olarak aktarılan iki *isnâd*î dâhil etmedim. Katâde'den bunu aktaranlar arasında Hümâm b. Yahyâ (ö. 163/779-10) vardır ve *isnâd* Katâde üzerinden verilmemiştir (Ebû Dâvud, *Sünen*, no. 4,287). Diğeri ise *isnâd*ın *Müstedrek*'teki versiyonuna oldukça yakındır (Ebû Dâvud, *Sünen*, no.4,288, bk. aşağıdaki 89 numaralı dipnot). Aynı zamanda hadisin Taberânî'deki versiyonunun sonunda bulunan ve Kûfân Leys'in [ibn Ebî Süleym] (ö. 143/760-1) Mücâhid'den aldığı aktarımı da bir kenara bırakıyorum. Parçalar halinde ayrılmış oldukları halde *Fiten* versiyonlarını dâhil ettim; burada Abdürrezzâk'ın yanında zikredilen iki ravi de San'ânî künyelidir.

⁶⁷ Bunlar Abdürrezzâk'ın *Muşannef*'indeki *Fiten* bölümünde yer alan versiyonlardır. Ancak buradaki formülasyonlar değişebiliyor. Örneğin *Muşannef*'te Abdürrezzâk tarafından verilen varyantta, *yarfa'uhu ilâ'l-nabî* (yani Katâde burada hadisi Peygamber'e nisbet eder) ifadesini görürken Nu'aym'ın aktardığı tarihlerden birinde Katâde'yi, *beğâni* sözünü kullanırken buluyoruz (*Fiten*, vrk. 103a. 19).

KTEÜİFD

hadislerinin yaklaşık 100/718-9 yıllarında ortaya çıktığı görüşü ile çelişir. Burada yapabileceğimizin en iyisi, fiten rivayetlerini daha farklı bir konumda değerlendirmektir.⁶⁸ Ayrıca Schacht'a ait Peygamber'e atfedilen hadislerin daha geç ortaya çıktığı görüşü de -bu hadisin dış tarihlendirmesiyle- örtüşmemektedir. Zira elimizdeki hadisin Peygamber'den başkasına atfedilmediği açıktır. Elbette bu rivayetin köken itibarıyla peygamber ait olmadığı ve isnadının daha sonraki bir aşamada geriye doğru büyüdüğü iddia edilebilir. Ancak bu durumda da Peygamber'e yapılan atıflar, hadislerin tarihlendirilmesi konusunda bir ölçüt olmaktan çıkar.

Sonuç olarak Schacht'ın müşterek ravi metodunun pek de iyi bir performans sağladığı söylenemez. Şekilde de görüldüğü gibi burada Schacht'ın metoduyla bütünüyle zıtlık arz eden mükemmel bir örnek karşımıza çıkmaktadır: Bütün isnadlar Katâde b. Di'ame'de birleşmektedir. Şu hâlde Schachtçı prensiplere göre burada hadisi uyduran kişi bizzat Katâde b. Di'ame ya da onun çağdaşı veya daha sonraki dönemden bir ravi olması gerekir. (Katâde b. Di'ame tâbi'ün neslinden olduğu için bu son ihtimal makul değildir.) Ancak biyografik kaynaklara güvenilirse bu hadisin uydurulduğu tarih, İbnü'z-Zübeyr zamanında çocuk yaşta olan Katâde b. Di'ame'den daha öncedir.⁶⁹ Burada yapılabileceğimiz en iyi çıkarım, Katâde'nin bu hadisi genç yaştaiken olaydan hemen sonra uydurmuş olduğudur ki bu varsayımların hiçbiri de ilgi çekici değildir.⁷⁰

SONUÇ

Schacht'ın yöntemlerinin geçerliliğini test etmeye yönelik girişmiş olduğum bu üç denemenin sonuçlarını, bu yöntemleri dış sebeplerden hareketle fiten rivayetlerine uygulayarak sundum. Bu girişim, sadece ufak bir örnek mahiyetindedir; ama yine de bu geçici sonuçları özetlemeye değer. Gördüğümüz gibi fiten rivayetlerinin tarihlendirilmesi, umulduğu kadar açık ve kesin değildir. En azından yola çıktığımız iyimser yaklaşım, kişiyi bunu ummaya yöneltebilirdi. Ancak kabul etmek gerekir ki en iyi şartlarda bile fiten, aktif bir alan olmamıştır ve muhtemelen fiten alanına dair tarihsel gerçekler, aktarım yoluyla gelmenin

⁶⁸ Krş. yukarıdaki 16 numaralı dipnot. Jyunboll'ün kronolojisini genel olarak hadisin evrimi için kullanırsak boşluk daha da daralır (bk. yukarıdaki 4 numaralı dipnot).

⁶⁹ Doğum tarihi 61/680-1 olarak verilmiştir (İbn Hacer, *Tehzîb*, 8:355:str.6).

⁷⁰ İkincisi, herhangi bir fiten hadisi için hiçbir son tarih saptanamayacağına dair yıkıcı bir ima içermektedir.

dezavantajları sebebiyle daha da gizlenmiş olmalıdır. Bu bağlamda kendimizi gülünç duruma düşürebilecek yeni bir alan bulmuş olduğumuz söylenebilir. Yine de bu tarihlendirmelerimiz, hem bu türün genel değerlendirmelerine hem de ilerlediğimiz yol boyunca karşılaştığımız spesifik problemlere karşı hala bir miktar inanç taşımaktadır; ancak bu makalede benimsenmiş olan yöntemi tamamen göz ardı etmek abes olurdu.⁷¹ Buna rağmen Schacht'ın tarihlendirme metotları ile buradaki üç rivayeti dış sebeplerle tarihlendirmenin meydana getirdiği sonuçların örtüşmüyor olması hala önemini korumaktadır.

Elbette bu durum, bütün bulgularımızın Schacht'ın görüşlerine aykırı olduğunu göstermez. Yine bu bulgular, Schacht'ın ilk otoritelere yapılan atıflara karşı olan şüpheciliğini tehlikeye atmaz; nitekim incelediğimiz kehanetlerin atfedildiği kişilerin neredeyse tamamı, esasen bu kehanetleri gerçekleştiremezdi.⁷² Diğer taraftan Schacht'ın, hukuki hadisler için belirlemiş olduğu en erken tarihin 100/718-9 olması, bizim incelediğimiz üçüncü rivayetle örtüşmemektedir. “*İsnād* ne kadar sağlam olursa uydurulma tarihi de o kadar geç olur” prensibine ilişkin sonuçlarımız ise karışıktır. *İrsāl*in dağılımı tam olması gerektiği gibidir; nitekim irsâl, geç bir döneme tarihlendirilen ilk asır rivayetlerinde çok az yer alırken erken döneme tarihlendirilen ikinci ve üçüncü asır rivayetlerinde çok fazla bulunur.⁷³ Diğer yandan bu tabakalaşmanın dönüşümünü de olması gerektiği gibi bulamamaktayız. Zira bütün isnadlarında sadece Peygamber'e atfedilen üçüncü hadis, en erken tarihlendirmeye sahipken Peygamber'e hiçbir şekilde atfedilmeyen birinci rivayetimiz, en geç tarihlendirilen nakil olmuştur. Son olarak müşterek ravi

⁷¹ Aslında bunun, Schacht'ın fikirleri dışındaki ekollerde de uygulanabileceğini önermekteyim. Çünkü Motzki, otantik olmayan hadislerin, isnadlarından ortaya çıkarmalarını beklediği özellikleri sık sık dile getirmekte ve üzerinde çalıştığı malzemede bu tür özelliklerin olmamasını, bunların otantik olup olmadığını da gündeme getirerek tartışmaktadır (örneğin bk. Motkzi'nin makalesi, “*The Musannef of 'Abd al-Razzāq*, 3 birçok yerde daha). Onun yöntemi, otantik olmayan materyalin nasıl olması gerektiğine dair varsayım dayalı fikrinde haklı olup olmadığını değerlendirme konusunda kilit bir sorudur. Onun çalışması, hiç şüphesiz bu konuda bazı ön tartışmalara haklı olarak yol açacaktır. Ancak onun yöntemlerinin kritik testi, aslında gerçek olmadığını bildiğimiz fiten malzemelerinin, söz konusu özellikleri taşıyıp taşımadığını belirlemek olacaktır.

⁷² Bu, elbette Schacht'ın şüpheciliğinin genel bir kabulü sayılmaz; çünkü fiten rivayetlerinin hatalı bir şekilde nisbet edildiğine yönelik güçlü bir varsayım vardır. Dahası ele aldığımız rivayetlerin sadece üçüncüsü kanonik eserlerde yer alıyor.

⁷³ Üçüncü rivayette diğerlerine göre daha fazlasını bekleyebildik; çünkü açık ara farkla en erken tarihli olanıdır.

yönteminin kötü bir performans gösterdiği söylenmeli; çünkü ilk rivayet çok erken dönemde, ikinci ve üçüncü rivayetler çok geç ortaya çıkmıştır.⁷⁴

Bunlar, Schacht'ın yöntemlerini çürütmek için elbette yeterli argümanlar değildir ve genel olarak daha kabul edilebilir sonuçlar elde etmek amacıyla çeşitli açılardan müdahalede bulunarak işleri yeniden yoluna koymak mümkündür. Fakat bu tam anlamıyla bizim uzak durmaya çalıştığımız bir iş. Buradan hareketle itiraf etmeliyim ki benim bulgularımda Schacht okulunda bir yer edinmeyi teşvik edecek hiçbir şey yoktur.

Bir kez daha "Schacht kalesi" politikasını benimsemekle ve Schacht'ın yöntemlerini, dış tarihlendirme olasılıklarının oldukça az bulunduğu hukuki hadislere hasretmekle kazanılacak çok az şey olduğunu ifade etmek gerekir. Hadislerin tarihlendirilmesi konusunda Schacht'ın ilminin en büyük değeri kendisinin, ayakta kalması veya çürütülmesi gereken ilkelere sahip olmasıdır ve bu ilkeleri belli kanıtlarla yüzleşmekten korumak ne bize ne de bu prensiplere hiçbir şey kazandırmaz.

Ancak belki de bu, sözü edilen konu hakkında abartılı bir açıklamadır. Zira erken dönem İslami rivayetlerle ilgili çalışmalardaki en önemli nokta, tüm araştırmacıların her durumdan kolayca sıyrılabilmesidir.

EK

Yukarıda da söz edildiği gibi Madelung, burada ele aldığımız üçüncü hadisin 64/684 yılında Basra valisi olan Abdullah b. el-Hâris (ö. 83/702-3) tarafından uydurulduğunu iddia eder.⁷⁵ Bu, böyle erken bir rivayetin tarihini ve kaynağını son derece kesin bir şekilde belirlemektir⁷⁶ ve çok titiz bir incelemeyi gerektirir. Aksi bir görüş, erken bir dönemde aktarımı yapılan hadislerin bize orijinal halleriyle ulaşmasının beklenemeyeceğine yöneliktir; beklense bile elimizdeki fiten rivayetlerinden oluşan bu birleşim kümesinin, yakın zamanlarda ortaya çıkan ve

⁷⁴ Müşterek ravilerin varlığının bir anlamı olması gerektiğini savunan bu makaleyi eleştirenlere sempati duyuyorum; ama ne anlama geldiğini biliyormuş gibi yapmadığımı da dile getirmek isterim.

⁷⁵ Madelung, "Abd Allah b. al-Zubayr and the Mahdi", 292-3; Abdullah b. el-Hâris'in kariyeri için bk. a.g.e., 297-305.

⁷⁶ Ek olarak diğer bir ilgi de rivayetin bir dizi önemli olguyu tasdik etmesidir: Hadislerin sahteciliği, Peygamber'e atfetmeleri, Mehdi ile ilgili daha sonraki inançların kaynağı ve Sufyânî'den bahsetmemek (Dayıları Kelb kabilesinden olan Kureyşli adam ile eskatolojik bir figür olan Sufyânî arasındaki ilişki için bk. Madelung, "Abd Allah b. al-Zubayr and the Mahdi", 292, ve a.mlf., "The Sufyânî", 10, 47).

antik bir birlik kadar karmaşık olan döküntülerden meydana gelmesi muhtemeldir. Ayrıca bu hadis metinlerinin ilişkilendirildikleri *isnâd*ın da az çok rastlantısal olması ihtimal dâhilindedir. O halde bu işin hakikati nedir? Üçüncü/dokuzuncu yüzyıla ait mevcut kaynaklarımız, Abdullah b. el-Hâris'in 64/684 yılında söylemiş olduğu sözleri bizim için gerçek haliyle korumakta mıdır? Yoksa sadece geleneksel tema ve şablonların dönüp dolaşan sisini mi bize sunmaktadır?

Madelung'ın, söz konusu hadis karşısındaki pozisyonunda birtakım zorluklar bulunmaktadır. Bu zorluklara ilgili hadisin içeriğinden başlayabiliriz. Zira Madelung'ın tarihlendirmesi, I. Yezid'in ölümü sonucunda ona ait sefer kuvvetlerinin 64/684 yılında Mekke'den ayrılmasından sonraki hafızadan hayal gücüne geçiş olgusuna dayanır. Bu bağlamda iki itiraz gündeme gelir:

Birincisi Yezid tarafından gönderilmiş olan Suriye sefer kuvvetleriyle ilgilidir. Tarihsel olarak bu kuvvetler, Mekke'ye ulaşmış bu şehri kuşatmış; ardından Yezid'in ölüm haberini aldıktan sonra Suriye'ye geri dönmüştür. Ancak yukarıdaki hadiste zikredilen ilk Suriye seferi kuvvetleri -ki Madelung, bu kuvvetlerin Yezid tarafından gönderildiğini ifade etmektedir- Mekke'ye kesinlikle ulaşmamıştır; hatta Medine'nin hemen güneyinde yer alan Beydâ' denen yerde "yere batırılmışlardır". Söz konusu dönemdeki bir hadis uydurmacısı, esasında bu tutarsızlığın farkındaysa bile yakın geçmişini kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyor demektir.⁷⁷ Bu uydurmacının böyle bir şeyi yapması mümkündür; ancak böyle olursa geçmişini kendi çıkarlarına göre değiştiren bir uydurmacı ile geleceğe yönelik hadis icat eden uydurmacının arasını ayırmamız mümkün olmaz.⁷⁸

İkinci itiraz noktası, hadisteki grafiksel bir karmaşayı çağrıştıran saltanat süresinden -yedi ya da dokuz yıl- kaynaklanmaktadır.⁷⁹ Burada dokuz rakamının orijinal olma ihtimali bile vardır. Çünkü edebiyat kaynaklarına göre İbnü'z-

⁷⁷ Bu Madelung'ın, sorunun çözümünü aradığı gidişattır ("Abd Allāh b. al-Zubayr and the Mahdi", 296-7).

⁷⁸ Alternatif olarak bu metodolojik özgürlüğü almaya hazır değilsek eğer rivayetin Yezid'in ölümünden önce ve sefer gücünün Medine'yi geçmeden önce (ya da daha doğrusu, bu gerçekler uydurmacı kişi tarafından öğrenilmeden önce) uydurulduğunu ileri sürmeliyiz. Ancak böyle düşünürsek uydurmacı kişinin, dayıları Kelb'den olan Kureyşli adamı *öngörmesi* belirsiz bir durum haline geliyor; çünkü annesi Kelbiyye'den olan tek Emevi halifesi Yezid'in (bk. İbn Hazm (ö.456/1064), *Ümmühâtü'l-hulefâ*, ed. S. el-Müneccid, Beyrut 1980, 14-18, no. 7-21) kendisi zaten böyle bir rolü üstlenmektedir.

⁷⁹ Taberânî'deki varyanta göre "yedi veya altı yıl" dır.

KTEÜFD

Zübeyr'in (64-73/684-92)⁸⁰ halifeliğinin süresi dokuz yıldır. Bu ise 64/684 yılında tahmin edilmesi zor bir gerçektir. Buna göre ilgili hadisin, İbnü'z-Zübeyr'in ölümünü daha geç bir tarihe ait olduğunu göstermesi ve bu hadisi uyduran kişinin de geçmişine karşı oldukça pervasız biri olduğunu kabul etmemiz gerekecek. Böyle bir durumda yine hafıza ve fantezi arasındaki ayrım bulanıklaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalacak. Ancak bu sefer nümizmatik kanıtlara başvurarak bu ikilemden kurtulabiliriz: Bu durum, İbnü'z-Zübeyr yönetiminin 62/682'de veya bir önceki yılda başladığını; dolayısıyla söz konusu hadisin bazı metinlerinde zikredildiği gibi İbnü'z-Zübeyr'in dokuz yılı aşkın bir saltanatının olduğunu ima etmektedir.⁸¹

Bu türden tali problemlere sahip olsak bile ilgili hadisin bütünlüğüne yönelik varsayımları göz ardı ederek yine de bu sorunlardan tamamen kurtulabiliriz. Zira rivayetin bazı kısımları diğerlerinden daha önce gelmiş olabilir. Fakat bu durumun pek de arzulanmayan bir anlamı vardır; böyle bir durumda hadisin bir kısmının erken tarihli olmasından dolayı diğer kısımlarının da erken tarihli olacağını artık söyleyemeyiz. Söz konusu hadiste geçen "dayıları Kelb kabilesinden olan Kureyşli motifi" bu konuya iyi bir örnek teşkil eder: Bu kısım daha sonraki bir tarihte eklenmiş olabilir. Ancak bu durumda da Süfyânî olarak bilinen figürü yansıtan bir kanıtımızın olmadığını görürüz. Üstelik bu olayın gerçekten meydana geldiğinden şüphelenmek için yeteri kadar sebep var. Bahsi geçen pasaj,⁸² bağlama zarar vermeksizin hadis metninden atılmış olabilir, ki bu da ilgili hadiste kast edilen seferin, ilk Suriye seferinin ikincisi olduğunu farz etmek kadar gereksizdir. Daha da önemlisi, bu hadisin ilk kaynağımızda yer alan versiyonunun, sözü geçen pasajdan yoksun olmasıdır (Aynı zamanda Peygamber'in *sünnetine* de atıf yapılmaktadır).⁸³ Ancak *isnâd*ların yayılabildiğine inanan herkes için bunun mu yoksa tam versiyonun mu daha eski tarihli olduğunu bilmenin imkânı yoktur.⁸⁴

⁸⁰ Edebi kaynaklara göre İbnü'z-Zübeyr'in halifeliğinin başladığı tarih için bk. G. Rotter, *Die Umayyaden und der zweite Bürgerkrieg (680-692)*, Wiesbaden 1982, 57.

⁸¹ A.g.e., 85-6 ve krş. Rotter'ın çalışmasında yaptığı incelemeleri (*Bulletin of the school of Oriental and African Studies*, 47 (1984), 553) hakkındaki G. R. Hawting'in yorumları.

⁸² "Ardından Kureyşli bir adam" ifadesinden "Kelb'in ganimetleri" tabirine kadarki kısım.

⁸³ Abdürrezzak'ta yer alan versiyon. (Bu versiyona yapılan tam isnatlar ve diğer versiyonlar için bk. Yukarıdaki 62 numaralı dipnot.)

⁸⁴ *İsnâd*ların yayılma eğilimi olmasaydı, söz konusu metnin Katâde tarafından nakledildiğine dair üç ayrı tanışımız olacaktı ve bu metnin Abdürrezzak'taki versiyonda yer almayışının da muhtemelen tali bir

Madelung'ın bu hadise dair yaptığı *isnâd* analizine yönelik de bazı itirazlar yöneltilebilir. Medalung'ın argümanındaki en kritik nokta müşterek ravinin Abdulah b. el-Hâris olarak belirlenmesidir. Şekil 3'te şematize edildiği gibi bu hadisin *isnâd*larından görülecektir ki Abdullah b. el-Hâris, hiçbir şekilde merkezi bir konumda değildir. Bunu belirlemek için eski kaynaklarımızda yer alan inkitâya uğramış isnadlar⁸⁵ ile diğer versiyonların tam isnadları⁸⁶ arasında bir seçim yapmamız gerekir. Ancak hangi versiyonun daha eski tarihli olduğunu bilmenin bir yolu yoktur; diğer taraftan Schachtçi yaklaşıma göre, *irsâli* gösteren isnad en erken tarihlidir; diğerleri ise irsâl yapılan isnadı iyileştirmeye yönelik girişimlerdir.⁸⁷ İkinci olarak dikkatimizi tam *isnâd*larla sınırlandırırsak buradan anlaşılır ki Ebu Halîl'den hadisi aktaran kimse, isimsiz bırakılmayan kaynaklarda,⁸⁸ Abdullah b. el-Hâris⁸⁹ veya Mücâhid b. Cebir⁹⁰ (ö.104/722-3) olarak tanımlanmıştır. Eğer bu dönemde bir müşterek ravi arıyorsak bunlardan yalnızca birini seçmemiz gerekiyor ve yine yapacağımız bu seçim keyfi bir karar olacak gibi görünüyor. Son olarak Abdullah b. el-Hâris'in başka bir yerde⁹¹ Emevi yanlısı bir fiten hadisi aktarmasının da biraz utanç verici olduğu itiraf edilmelidir.

Hadisin metin ve *isnâd*larını bir araya getirirken Abdullah b. el-Hâris'ten nakledilen senedlerin metinlerine⁹² de değinmekte fayda vardır. Abdullah b. el-Hâris'in sözleri hemen hemen şu şekilde olmalıdır:

eksiklikten kaynaklandığı sonucuna varacaktık. (Madelung'un İbn Lehî'a ile alakalı yaptığı tartışma, *isnâd*ların yayılabileceğine inandığını gösteriyor. bk. yukarıdaki 59 numaralı dipnot.)

⁸⁵ Bk. yukarıdaki 67 numaralı dipnot.

⁸⁶ Bunlar Ma'mer b. Râşid'in (ö.153/770) aktarıp Taberânî'nin kitabına aldığı; Hişâm ed-Destüvâ'î'nin (ö.153/770) nakledip Ebû Dâvud'un İbn Hanbel'in ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin eserlerine aldığı; İmrân el-Kattân'ın (kimden naklettiğini görmek için bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, 8:130-2) aktarıp İbn Ebî Şeybe, İbn Şebbe'nin kitaplarına ve Hâkim'in *Müstedrek*'ine yazdığı rivayetlerdir. Taberânî'deki varyantta Sâlih b. Ebî'l-Halîl atlanmaktadır.

⁸⁷ Yine de eğer birisi *isnâd*ların yayılışını kabul etmezse *mürsel* olmayan tariklerin orijinal olduklarını iddia edebilir.

⁸⁸ Ebû Dâvud ve İbn Hanbel versiyonlarında olduğu gibi.

⁸⁹ Bu kişinin ismi İbn Ebî Şeybe, İbn Şebbe ve Hâkim'in *Müstedrek*'inde geçer. Ebû Dâvud, buna çok yakın bir *isnâd* zikreder; fakat onunla birlikte olması gereken metne yer vermez (*Sünen*, no. 4,288; *isnâd* burada *Müstedrek*'teki tarihte de yer alan Amr b. Âsım el-Kilâbî'de (ö. 213/828-9) birleşir).

⁹⁰ Mücâhid, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî tarihinde bulunan *isnâd*'da zikredilir ('*an sahib lahu, wa-rubbama qala*' *Salih: 'an Mujahid*).

⁹¹ *Fiten*, vrk. 102a.13.

⁹² Örneğin Madelung, İbn Ebî Şeybe, İbn Şebbe ve *Müstedrek*'teki tariklerin hiçbirini kullanmaz. Aşağıda yer alan çeviri, *Müstedrek*'teki metne dayanmaktadır. (Birbirleriyle hemen hemen aynı içeriğe sahip

RTEÜİFD

“Bedir ehlinde olanların sayısı kadar bir grup kişi, Rükun ile Makâm arasında cemaatimden bir adama biat edecekler. Iraklı gruplar ve Şam’dan salih kişiler de ona gelecekler. Suriye’den gelecek olan bir ordu onlara karşı savaş açacak ve bu ordu Beydâ’ denen yerde yere batırılacaktır. Ardından dayıları Kelb kabilesinden olan Kureyşli bir adam da onlara karşı savaş açacak; fakat Allah onları hezimete uğratacak.” Ardından o (Abdullah b. el-Hâris) ekledi: “O gün orada bulunmayan kişi, Kelb ganimetlerinden faydalanamayacak kişidir.”

Hadisin bu versiyonu, Bedir Savaşına yapılan atfa hiçbir anlam yüklemiyor. Ayrıca Ebû Dâvud’da yer alan hadisin başında ve sonundaki bilgilerin de birçoğu burada bulunmuyor.⁹³ Yukarıda sunulmuş olan argümanlara dönecek olursak Suriye ordusunun Medine yakınlarında bir yerde yere batırılması sorunu, hadisin bu versiyonu ile de çözülmemiş görünüyor; öte yandan yedi/dokuz yıllık hilafet dönemine burada hiçbir şekilde değinilmiyor. “Dayıları Kelb kabilesinden olan Kureyşli motifinin” bu versiyonda bulunması, bu ifadenin hadisin metninin orijinal bir kısmı olduğuna yönelik Madelung’ın görüşünü desteklemektedir. Ancak İbnü’z-Zübeyr’in hilafetini çarpıcı bir şekilde gözler önüne seren bazı detayların burada yer almamasının endişe verici olduğu da ifade edilmelidir. Bunlara rağmen bir hadise ait çeşitli tariklerin karşılaştırılması işi, rivayetlerdeki bütünlüğün, ravilerdeki günahattan korunmuşluk (*is̄ma*) kadar nadir olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Tüm bu bilgiler ışığında söz konusu hadisi, 64/684 senesine güvenli bir şekilde tarihlendirmenin zor olduğunu ifade etmek gerekir. Öyleyse biz, bu sabit olmayan motif ve *isnaâ*ların, geç ve rastgele bir araya getirilmiş olduğu sonucuna mı varacağız? Bunu söylemek zor... Gerçek şu ki; elimizde tarihteki İbnü’z-Zübeyr karakterinin, gelecekteki Mehdi kariyerini açıkça şekillendirdiğine işaret eden

olan) İbn Ebî Şeybe ve İbn Şebbe’nin aktardığı metinler, *Müstedrek’e* göre çok sayıda farklı üslup farklılığı içeriyor; ancak bunların hiçbiri önem arz etmiyor. Üç versiyonun da tamamı İmrân el-Kattân tarafından aktarılıyor (bk. yukarıdaki 86 numaralı dipnot).

⁹³ Hadisin en başından bir halifenin ölümünden sonra ortaya çıkan ihtilafı, Medine kavminden birinin Mekke’ye kaçışını ve iradesi dışında kendisine biat edilmesi detaylarını atlamaktadır. En sonunda ise iyi hükümdarın ganimet dağıtımını, Peygamber’in sünnetine uyulmasını, İslam saltanatının yüceliğini, saltanatının süresini, ölümünü ve cenazesini görememekteyiz. Bu ise Ebû Dâvud’daki versiyonun “daha eksiksiz” (*atamm*) olduğu şeklindeki ifadesini açıklar (*Sünen*, no. 4,288).

önemli miktarda malzeme vardır. Yine de bu tür malzemelerin, Mehdî'nin vefatından sonra da varlığını sürdürebileceği makul bir tarihsel süreci tasavvur etmek zordur. Bu, Madelung'ın ulaştığı sonuca göre az bir miktar kesinlik içerse de önemli bir neticedir.

KTEÜİFD

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr. *Muşannef*. ed. H. A'zamî. Beyrut: y.y., 1970-2.
- Aguadé, Jorge. "Algunos hadices sobre la ocupación de Alejandría por un grupo de hispano-musulmanes". *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, 12 (1976).
- Aguadé, Jorge. "La importancia del "Kitâb al-Fitan" de Nu'aym b. Hammâd para el estudio del mesianismo musulmán". Instituto Hispano-Arabe de Cultura içinde, *Actas de las Jordanas de Cultura Arabe e Islamica* (1978), Madrid: y.y., 1981.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *On Schacht's Origins of Muhammadan jurisprudence*. Riyad: y.y., 1985.
- Cook, Michael. *Early Muslim dogma*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Crone, Patricia. *Roman, Provincial and Islamic Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleyman b. Necâh. *Sünen*. ed. 'I. 'U. al-Da'âs - 'A. al-Sayyid, Hims: y.y., 1969-74.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Ali. *Müsned*. ed. H. S. Asad. Dimeşk - Beyrut: y.y., 1984-8.
- Fâsî, Ebu't-Tayyib. *Şifâ'u'l-gârâm*. F. Wüstenfeld. *Die Chroniken der Stadt Mekka* ile birlikte, Leipzig: y.y., 1857-61.
- Fierro, Maria Isabel - Faghia, Saadia. "Un nuevo texto de tradiciones escatológicas sobre Al-Andalus". *Revista Sharq Al-Andalus*, 7 (1990).
- Fierro, Maria Isabel. "Mu'âviya b. Şalih al-Haçramî al-Hîmsî: historia y leyenda". ed. M. Marin. *Estudios onomástico-biográficos de al-Andalus* içinde, c. 1, Madrid: y.y., 1988.
- Firûzâbâdî, Ebu't-Tâhir. *el-Megânimü'l-mütâbe fî me'alimi Tâbe*. ed. H. el-Câsir. Riyad: y.y., 1969.
- Grumel, Venance. *La chronologie* (= Lemerle, Paul vd. *Traité d'études byzantines*. c. 1), Paris: y.y., 1985.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr. *Tabakât*. ed. S. Zakkâr. Dimeşk: y.y., 1966.
- Hawting, Gerald R. *Bulletin of the school of Oriental and African Studies*. 47 (1984).

- İbn Abdilhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân. *Fütûh-u Mısır ve ahbâruhâ*. ed. C. C. Torrey. New Haven: y.y., 1922.
- İbn 'Asâkir, Ebu'l-Hasan. *Ta'rîhu Medîneti Dimeşk*. Dimeşk: y.y., 1951.
- İbn Cübeyr, Ebu'l-Hüseyin. *Rihle*. ed. W. Wright - M. J. De Goeje. Leiden - Londra: y.y., 1907.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Haydarabad: y.y., 1360-73.
- İbn Ebî Şeybe (ö.235/849), *Muşannef*, ed. K. Y. el-Hût. Beyrut: y.y., 1989.
- İbn Hacer (ö. 852/1449), *Tehzîbu't-Tehzîb*, Haydarabad 1325-7.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh. *Müsned*. Bûlâk: y.y., 1313.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed. *Ümmühâtü'l-hulefâ*. ed. S. el-Müneccid. Beyrut: y.y., 1980.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl. *Muhtasarü Târîhi Dimeşk*. ed. R. al-Nahhâs vd., Dimeşk 1984-90.
- İbn Salah, Ebû Amr Takıyyüddîn. *Ulûmu'l-hadîs*, ed. N. Itir, Dimeşk: y.y., 1984.
- İbn Şebbe (ö.262/876), *Târîhu'l-Medîne*, ed. F. M. Şeltut. Beyrut: y.y., 1990.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh. *Şezerâtü'z-zehab*. Kahire: y.y., 1350-1.
- Juynboll, Gualtherus Hendrik Albert. "Some isnad-analytical methods illustrated on the basic of several woman-demeaning saying from hadith literature". *Al-Qantara*, 10 (1989).
- Juynboll, Gualtherus Hendrik Albert. *Muslim tradition*, Cambridge: y.y., 1983.
- Kechichian, Joseph A. "Islamic revivalism and change in Saudi Arabia: Juhaymân al-'Utaybî's 'letters' to the Saudi people". *The Muslim Word*, 80 (1990).
- Khoury, Richard G. *'Abd Allah ibn Lahī'a (97-174/715-790)*. Wiesbaden: y.y., 1986.
- Lane, Erward William. *An Arabic-English lexion*. Londra: y.y., 1863-93.
- Lévi-Provençal, Évariste. *Historie de l'Espagne musulmane*, Paris ve Leiden: y.y., 1950-3.
- Madelung, Wilfred. "'Abd Allāh b. al-Zubayr and the Mahdi". *Journal of Near Eastern Studies*, 40 (1981).
- Madelung, Wilfred. "Mahdī". *Encyclopaedia of İslam*. 2. ed. Leiden ve Londra: Brill, 1960.
- Madelung, Wilfred. "New document concerning al-Ma'mun, al-Fadl b. Sahl and 'Alī al-Ridā". ed. W. al-Qâdī. *Studia Arabica et Islamica: Festschrift for Iḥsān 'Abbās* içinde, Beyrut: y.y., 1981.

KTEÜİFD

- Madelung, Wilfred. "The Sufyānī between tradition and history". *Studia Arabica et Islamica*, 63 (1984).
- Mizzî, Yusuf b. Abdirrahman. *Tehzîbu'l-Kemâl*. ed. B. 'A. Ma'rûf. Beyrut: y.y., 1985.
- Motzki, Harald. "The Muṣannaf of 'Abd al-Razzaq al-Şan'ânî as a source of authentic *aḥādīth* of the first century A.H.". *Journal of Near Eastern Studies*, 50 (1991).
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn. *Şahîh*. İstanbul: y.y., 1329-33.
- Nisâbûrî, Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhâyn*. Haydarabad: y.y., 1334-42.
- Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbü'l-fiten*, MS. British Library, Or. 9449.
- Rotter, Gernot. *Die Umayyaden und der zweite Bürgerkrieg (680-692)*. Wiesbaden: y.y., 1982.
- Salamé, Ghassan. "Islam and politics in Saudi Arabia". *Arab Studies Quarterly*, 9 (1987).
- Schacht, Joseph. "A revaluation of Islamic traditions". *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1949.
- Schacht, Joseph. *The origins of Muhammadan jurisprudence*. Oxford: y.y., 3. Basım, 1959.
- Schmitz, Markus. "Ka'b al-Aḥbâr". *The Encyclopaedia of İslam*. 2. ed. Leiden ve Londra: Brill, 1960.
- Semhûdî, Ebu'l-Hasen. *Vefâ'u'l-vefâ'*. Kahire: y.y., 1326.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. ed. H. 'A. es-Selefî. Bağdad: y.y., 1978.
- Uteybî, Cuheyman b. Seyf. *el-Fiten ve aḥbâru'l-Mehdî ve nüüzûl-u İsa aleyhisselâm ve eṣrâti's-şâ'a*. ed. R. S. Ahmed. *Resâ'il Cuheyman el-Utaybî kâ'idî'l-muktehimîn li'l-Mescidi'l-Haram bi-Mekke içinde*, Kahire: y.y., 1988.
- Vâkidî, Ebû Abdillâh. *Megâzî*, ed. M. Jones. Londra: y.y., 1966.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh. *Mu'cemü'l-buldân*. ed. F. Wüstenfeld. Leipzig: y.y., 1866-73.
- Zamân, İftihâr. "The evolution of a hadith: Transmission, growth and the science of rijal in a hadith of Sa'd B. Abi Waqqas". Chicago: The University of Chicago, Doktora Tezi, 1991.
- Zehebî, Ebû Abdillâh. *Tezkiratü'l-huffâz*, Haydarabad: y.y., 1968-70.